

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

AUGUST 1987 NUMMER 8

Indhold

Lars N. Henningsen: Hvad skal vi med sognehistorie?	201
Lennart S. Madsen: Starup fundet!	206
Det sker på de nordslesvigske museer	212
Kim Aaris-Sørensen: Kæmpehjorten fra Grarup	213
Inge Adriansen og Henrik Fangel: »Siegessäule« i Berlin	220
Apropos – Istedløven	224
Rettelse til juni/juli nummeret	225
Erik Jessen: Set og sket i Sønderjylland. Grænselandskronik	226
Bognyt	235

Kursus i slægtshistorie på Landsarkivet

Tirsdag den 22. september 1987 starter et nyt kursus i slægtsforskning.

Der gives en grundig orientering om de vigtigste kildetyper, og der bliver lagt vægt på at opøve rutine i læsning af gotisk håndskrift.

Deltagerne får mulighed for at starte eller fortsætte egne undersøgelser, alt under vejledning af landsarkivets medarbejdere Inge Huusmann Jakobsen og Thorvald Lorenzen.

Tid og sted: Landsarkivets læsesal, tirsdage 22/9 – 1/12 1987 fra kl. 19–21.35.

Deltagergebyr: kr. 275.

Tilmelding til landsarkivet, tlf. 04 62 58 58 snarest bejligt.

Bliv medlem af Historisk Samfund for Sønderjylland!

Sønderjysk Månedsskrift udgives af Historisk Samfund i frit abonnement, men er man medlem af foreningen, får man også Sønderjyske Årbøger, en bog på ca. 300 sider, der indeholder historiske artikler, anmeldelser, bognyt, nyt fra museer, lokalhistoriske arkiver og foreninger i Sønderjylland o.m.a.

Men Historisk Samfund har også mange andre gode tilbud til sine medlemmer, bl.a. foredrag og egnsvandringer samt andre bøger af historisk indhold. Medlemmerne får naturligvis disse bøger til en særlige favorabel pris.

Det betaler sig at være medlem af Historisk Samfund for Sønderjylland! Det koster kun 75 kr. om året. Medlemskab kan tegnes i sekretariatet. Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 04 62 46 83.

Sønderjysk Månedsskrift indtales på bånd, der kan lånes på biblioteket.

Sønderjysk Månedsskrift

udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, men alle kan tegne abonnement, uanset om man er medlem eller ej.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT koster 95 kroner årlig (incl. moms og forsendelsesomkostninger). Enkeltnumre kan købes for 10 kr. stykket.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT kan bestilles hos Historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 04 62 46 83, mandag-fredag kl. 9-13, hvor også gratis prøvehæfter kan rekvireres.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFTs redaktion:

Inge Adriansen, Museet på Sønderborg slot, 6400 Sønderborg,

Steen W. Andersen, Haderslev Museum, 6100 Haderslev,

Henrik Fangel (ansv.), Institut for sønderjysk lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 04 62 58 60.

Stubbæk har altid været hovedbyen i Ensted sogn. Omkring 1900 blev byen et lille lokalt centrum med en del håndværkere og handlende. Andelsmejeriet (med skorsten) fra 1893, forsamlingshuset fra 1924 (i baggrunden til venstre) og Brugsforeningen fra 1933 (i forgrunden) var udtryk for vigtige sider af landbrugssamfundets liv. I dag er kun forsamlingshuset tilbage. – Stubbæk er blevet en stadigt voksende forstadsbebyggelse af parcelhuse. Foto o. 1950, i Historiske Samlinger, Aabenraa.

Hvad skal vi med sognehistorie?

eller om det generelle og det specielle i historien med udgangspunkt i Ensted sogn

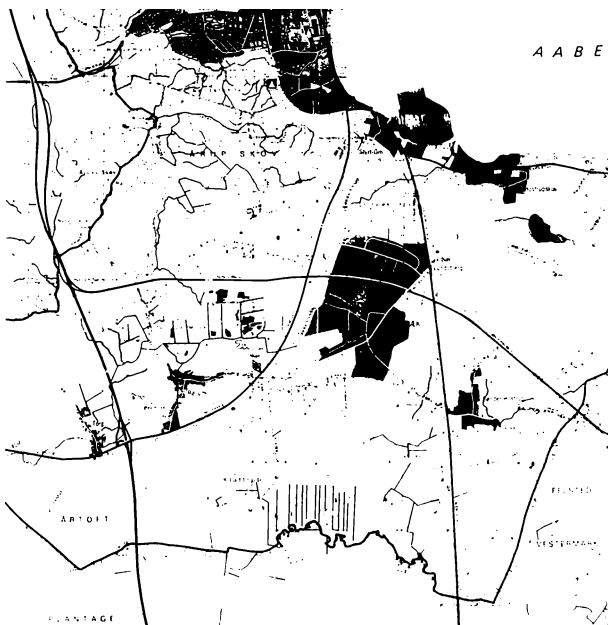
Af LARS N. HENNINGSEN

I september måned udkommer Ensted sogns historie, der er en del af Historisk Samfund for Sønderjyllands store værk om den nuværende Aabenraa kommunes historie. Aabenraa bys historie, bind 1-3, der omhandler den gamle købstads historie indtil 1945, udkom i årene 1961-74, i 1985 udsendtes fortsættelsen, Aabenraa bys historie 1945-70, og nu foreligger altså Ensted sogns historie, mens Løjt sogns historie vil blive udsendt senere på året. For de to gamle sognekommuners vedkommende foreligger endvidere to bøger om gårdenes historie og ejerforhold igennem århundrederne, nemlig Jes M. Holdt: Gårde og Slægter i Løjt sogn, udgivet 1982, samt Ib Andersen: Gårde og

slægter i Ensted sogn, udgivet 1986. Disse to bøger rummer et meget betydeligt personalhistorisk stof. Både den gamle købstad og de to gamle sognekommuner, der nu indgår i storkommunen, har altså hermed fået deres historie skildret.

At skrive en sognehistorie er imidlertid noget helt andet end at skrive en købstads historie. Sognet er en mindre og måske også en mindre kompleks enhed end købstaden, men alligevel rejser der sig mange spørgsmål for den eller de forfattere, der giver sig i kast med at skrive en sognehistorie. Lars N. Henningsen, Aabenraa, der er redaktør af og tillige en af hovedforfatterne til Ensted sogns historie, fortæller her om nogle af de

To kort over Ensted sogn, til venstre fra 1804/05 og til højre fra 1986, antyder to århundreders forandringer. O. 1800 aftegnes moser, skove og teglværker, og den gamle hovedvej går over Stubbæk Stenbro forbi kirken ud mod Hærvejen. I 1986 ses de mange nye veje – den tidligere hovedvej fra 1840'erne, Varnæsvej anlagt o. 1905-29, Sønderborgvej (minutvejen) fra 1939 og i dag forlænget ud til motorvejen, samt Aabenraas sydlige forbindelsesvej til motorvejen. Sognets østlige del domineres nu af de nye parcelhuskvarterer Styrtom, Hostrupskov og Stubbæk, som først voksede sig store fra o. 1960. – Begge kort er gengivet i 1:100.000, 1804/05 efter Joh. H. Chr. du Plats kort, udg. af Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, 1986 efter kort udgivet af Aabenraa kommune 1986 på grundlag af Geodætisk Instituts 4 cm kort. (Gengivet med instituttets tilladelse, A. 404/85). Copyright.

mindst som opslagsbog om personer, gårde, bebyggelser, foreninger, virksomheder o. lign., at bogen vil blive bedømt. Dermed være dog ikke sagt, at den skal være en hoben løsrevne oplysninger. Det må tværtimod være målet at fremlægge de mange konkrete oplysninger som led i og tegn på den almindelige historiske udvikling, som sognet har fælles med den generelle Danmarkshistorie. Sognehistorien må fremlægge de mange specielle lokale fænomener som udtryk for den gradvise historiske udvikling, som sognet har gennemgået, og som lidt efter lidt har skabt det lokalsamfund, som i dag er for øje. I enhver sognehistorie vil dette formentlig kunne gøres næsten på hver side. Her vil jeg prøve at illustrere tankegangen med et par eksempler hentet fra arbejdet med Ensted sogns historie.

Befolkningsvækst og formuefordeling i 1800-årene.

Gennem 1700-årene oplevede Ensted sogn en jævn, moderat stigning i indbyggertallet, fra omkring 620 til ca. 800. Efter

år 1800 fik tilvæksten et helt andet format. Mellem 1803 og 1860 steg folketallet fra 828 til 1339. Disse år var på mange måder en fremgangstid. Fra slutningen af 1830'erne steg landbrugets indtægter, der blev bygget nye stuehuse og avlsbygninger, og både agerbrug og kvægavl gik frem. Alt dette kan illustreres med konkrete eksempler.

Spørgsmålet er nu, om det stigende indbyggertal førte til en tilsvarende nyfordeling af de økonomiske ressourcer. Svaret antydes ved at se på nogle tal for dels den generelle erhvervsudvikling, dels de enkelte byers specielle udvikling.

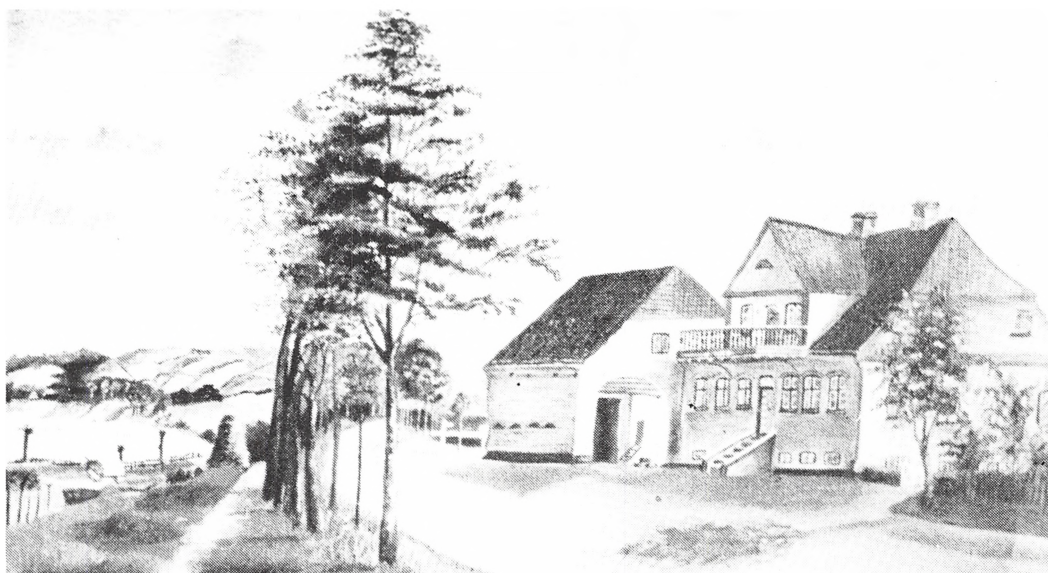
Erhvervsfordelingen i procent

	1769	1860
gårdejerstand	34	25
andre	66	75

Fordeling af bebyggelser i procent

	1803	1860
»bondebyer« 1)	83	72
arbejder- og fiskerbyer 2)	17	28

1. Stubbæk, Sdr. Hostrup, Røllum, Torp.
2. Styrtom og Hostrupskov.

Sølyst kro ved den gamle landevej kan føre sine rødder tilbage til før år 1700. Den nuværende kro fik koncession i 1841. Landevejen og de mange teglværker langs kysten gav næring for kromanden. Foto af maleri fra 1890'erne i privateje. Historiske Samlinger, Aabenraa.

Tallene viser, at gårdejerstandens andel af befolkningen relativt set faldt i takt med befolkningsvæksten. Samtidig voksede bebyggelser domineret af jordløse huse og helt små ejendomme i forhold til de gamle bondebyer. Ser man på ejendomsfordelingen, får man samme indtryk af voksende social ulighed. Antallet af gårde lå fast, og der blev ikke i nævneværdig grad udstykket jord til de nye indbyggere. I stedet blev der flere jordløse huse og helt små ejendomme.

Denne uheldige sociale udvikling i de »gyldne år« midt i 1800-årene har sat sig mange konkrete spor: udgifterne til fattigvæsenet steg, der var stor mangel på boliger og et betydeligt pres for oprettelse af nye ejendomme. Det må være sognehistoriens mål at berette om konkrete eksempler på disse forhold og at benytte dem til at anskueliggøre den langsigtede udvikling, de var udtryk for.

Efter 1864 vendte billedet. De nationale forhold og knappe levevilkår fik nu mange, især fra underklassen, til at søge

»bedre græsgange«. Udvandringen satte ind, og dermed gik »trykket af kedlen«. I 1891 var der ledige boliger i sognet – dette nævnes blot som ét enkelt eksempel på ændrede sociale vilkår i årene op mod århundredskiftet.

I ganske få linjer er her opridset et vigtigt udviklingsforløb i Ensted sogns historie i 1800-årene. Dette forløb var ikke enestående. Datidens ejendomsfordeling var længe særdeles fast. Gårde blev ikke delt, og hele befolkningsvæksten faldt derfor på den jordløse klasse. Dermed betød det stigende befolkningstal frem til 1864 overalt en voksende social spænding. Udvandringen efter 1864 var med til at løse problemet, og det betød sammen med forbedringer i levevilkårene, at det almindelige velstandsniveau steg betydeligt sidst i århundredet.

Generelle tendenser i Sønderjyllands historie ses således eksemplificeret i et enkelt sogn. Sognehistorien må blotlægge disse tendenser, og det sker vel bedst, ved at konkrete oplysninger knyttet til menne-

sker, byer, ejendomme m.v. i sognet sættes i sammenhæng og benyttes som eksempler.

Teglværker som »økonomisk barometer«

Teglværkerne i sognet kan på lignende måde bruges til at fortælle om de større sammenhænge.

Ensted sogn var begunstiget af gode muligheder for teglværksdrift. Langs kysten var der fine lerforekomster, store moser og skove gav let adgang til brændsel, og ad søvejen kunne stenene afskibes til eventuelle købere uden for sognet. I de sidste årtier af 1700-årene kom der gang i teglbrændingen, og det gik fremad indtil årene 1813-30. Da stagnerede driften, samtidig med at vurderingssummerne for sognets ejendomme stod næsten stille. Fra 1830erne mærkedes nyt initiativ, og virkelig hurtigt gik det i de første år af 1850erne. Kulminationen kom i 1857, derefter gik det langsomt ned ad bakke, indtil at teglværksdrift var ophørt i 1896.

Gennem ét eksempel får vi her afspejlet vigtige sider af et landbrugssogns økonomi – fremgangen op mod år 1800, hvor også mangel på bygningstræ begyndte at gøre sig gældende, landbrugskrisens år og derefter de stadig bedre konjukturer frem mod slutningen af 1850erne. Endog pen-

gekrisen 1857, som overalt medførte et tilbageslag for industri, handel og omsætning, får man et indtryk af. Endelig aner man gennem Ensted-teglværkernes ophør konkurrencen fra de nu langt mere ydedygtige virksomheder langs Flensborg fjord.

Historien om teglværksindustriens blomstring o. 1780-1860 må med andre ord indgå med pæn vægt i sognehistorien. Den detaljerede beretning giver oplysning om sognets personalhistorie og om begivenheder knyttet til enkelte lokaliteter. Samtidig tegnes i ét eksempel træk af den almindelige økonomiske udvikling både i og uden for sognet.

En sognehistorisk recept

Andre eksempler kunne tilføjes. Men ovenstående skulle være nok til at begrunde følgende uforgribelige tanke bag en sognehistorie: inden for de begrænsede rammer må man koncentrere sig om de specielle træk i det konkrete sogn og berette om disse uden at gøre skildringen for almen. Men det specielle må samtidig sættes i en ramme og om muligt benyttes til at berette om de lange udviklingslinjer og forløb i sognet som en del af det omgivende land.

Laksmølle blev grundlagt i 1786. Da mølletvangen blev ophævet i 1850erne, fik den sin store tid, og der blev bygget nye, store møllebygninger. Foto før 1920, Historiske Samlinger, Aabenraa.

Starup fundet!

– en udgravning og dens resultater

Af LENNART S. MADSEN

De middelalderlige kirker er de ældste bygninger i Danmark, som endnu står, og derfor hører de også til de bygningsværker, der er grundigst undersøgt. Alligevel knytter der sig uløste gåder til mange kirker. En af disse er Starup kirke, der ligger umiddelbart ned til Haderslev fjord og tilsyneladende aldrig har haft nogen egentlig bebyggelse omkring kirken.

Og dog – noget må der have været. En nylig afsluttet udgravning har afdækket spor af en helt speciel bebyggelse, der også er med til at kaste lys over den nærliggende købstad, Haderslevs ældste historie. Lennart S. Madsen, der er middelalderarkæolog, fortæller her om udgravningerne og deres foreløbige resultater.

Umiddelbart ud til sydbredden af Haderslev fjord, blot 3 km øst for Haderslev centrum, ligger en af Sønderjyllands ejendommeligste kirkebygninger, Starup kirke.

Bemærkelsesværdig både hvad placering, byggemateriale og planløsning angår, har kirken igennem mange år været genstand for stor interesse, og forklaringerne på dens beliggenhed og størrelse har været mange. To udgravninger i henholdsvis 1985 og 1987, foretaget af Haderslev Museum for Starup kirkes menighedsråd, har, om ikke løst gåden om Starup kirke, så givet et væsentligt bidrag hertil, idet det er lykkedes at finde den bebyggelse, hvortil navnet Starup oprindeligt må have været knyttet.

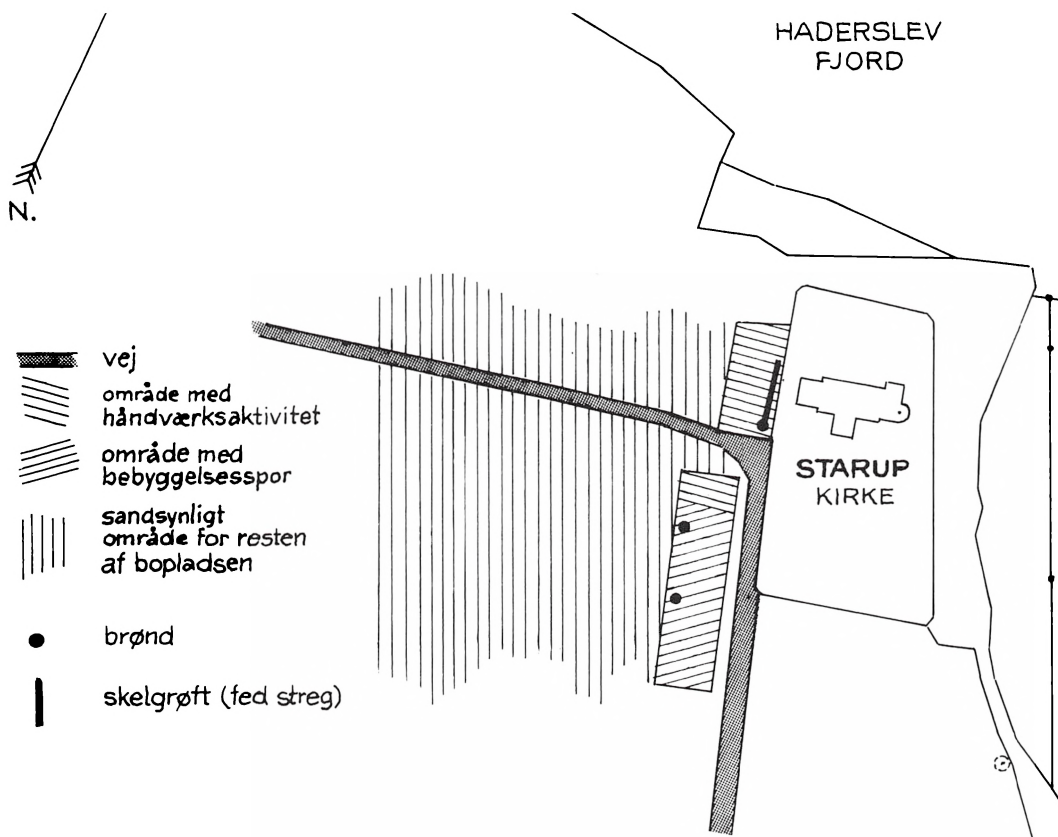

Udgravningsfeltet 1987 og kirken set fra syd-vest.

Kirken

Kirken er som nævnt bemærkelsesværdig på flere måder. For det første ligger den helt ud til fjorden, isoleret fra de fire landsbyer – Brorsbøl, Vandling, Lunding og Lønt – for hvilke den fungerede som sognekirke. Landsbyerne ligger alle oppe i landet i en afstand af 1-3 km fra kirken, og den nuværende bebyggelse umiddelbart syd for kirken er først opstået i nyeste tid. Tidligere var navnet Starup kun hæftet på kirke og præstegård. Kirken har altså ligget fjernt fra de mennesker, den skulle betjene.

For det andet er det den eneste kirke i Nordslesvig, der er bygget af kildekalk eller frådsten. Denne stenart dannes omkring kilder, hvor grundvandet afsætter

Kort over de to udgravningsfelter på grundlag af matrikelkort, 1:2500, tegnet af S. R. Almtoft, Sønderborg.

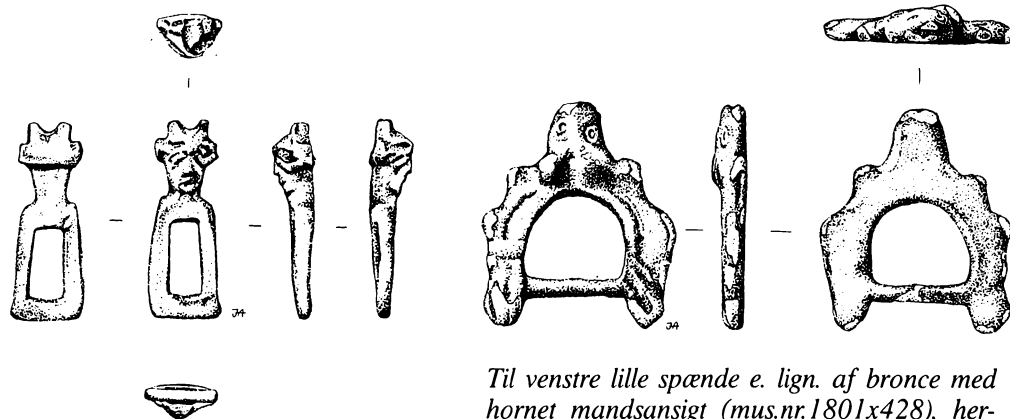
den kalk, der er ført med fra undergrunden, på omkringstående planter og nedfaldent løv. Igennem årene danner der sig et sammenhængende lag af hullet kalk omkring kildevældet. Frådstenen kan brydes, bearbejdes med kniv og økse og anvendes som byggemateriale, idet den hærdner under luftens påvirkning. Ialt er 96 kirker i det nuværende Danmark opført af dette materiale og heraf altså i Nordslesvig kun Starup.

For det tredje er kirken noget så usædvanligt som en treskibet landsbykirke. På trods af ombygninger, nedrivninger og især en omfattende og voldsom restaurering 1908-18, er det lykkedes arkitekt Elna Møller i værket »Danmarks Kirker« så vidt muligt at gøre rede for bygningens

tidligste udseende, eller rettere planlagte udseende. Kirken blev nemlig aldrig fuldført efter den oprindelige plan, der gik ud på at skabe en basilika, (en treskibet kirke, hvor midtskibet hæver sig over sideskibenes tage) med vestindgang, muligvis flankeret af to sideskibstårne.

Kor og apside fuldførtes efter planen, hvorimod midt- og sideskibenes mure næppe førtes op i deres påtænkte højde, sideskibene kom formodentlig aldrig under tag, og vestafslutningen blev reduceret til en enkelt gavlmur med et vindue.

Allerede i romansk tid – Elna Møller foreslår den anden halvdel af 1100-tallet – blev sideskibene nedrevet igen, arkaderne tilmuret og kirken hermed reduceret til en almindelig, enskibet landsbykirke,

Til venstre lille spænde e. lign. af bronze med hornet mandsansigt (mus.nr.1801x428), herover spænde af bronze med dyrehoved (mus. nr. 1801x394), mål 1:1.

hvilket den forblev indtil 1908-1918, da sideskibene genopførtes.

Starup kirke blev tidligere regnet blandt landets ældste stenkirker, opført lige omkring 1100 eller tidligere, men i en – desværre upubliceret – dissertation fra Hamburgs Universitet har Hubert Krins i 1968 grundlæggende gjort op med denne opfattelse, og gennem en bygningsarkæologisk sammenligning med andre kirker fastslået, at kirken først kan være opført engang i 1100-tallet. Som treskibet basilika fik kirken altså kun en ganske kort levetid.

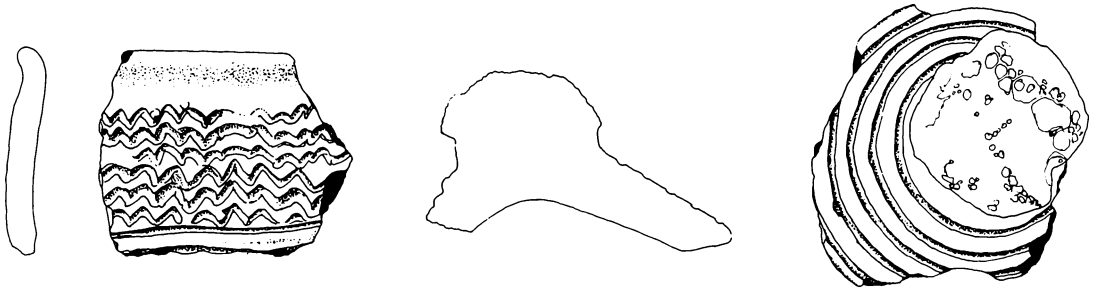
Udgravningerne og fundene

Men hvorfor i det hele taget et sådant bygningsværk på dette sted? I 1985 og igen i 1987 blev der, i forbindelse med en udvidelse af kirkegården og anlæggelsen af en ny parkeringsplads henholdsvis umiddelbart vest og sydvest for kirken udgravet et ca. 1800 m² stort areal, der afslørede en bebyggelse stammende fra samme periode som kirken, 1100-tallet. Selvom udgravningen sandsynligvis kun har berørt en mindre del af bopladsen, er det muligt at fastslå, at det drejer sig om en bebyggelse af en noget usædvanlig karakter.

Dårligst belyst er bebyggelsens huse.

Sporene efter disse fandtes udelukkende sydvest for kirken, men på trods af en stor mængde stolpehuller er det kun lykkedes at udskille 2 bygninger. Begge har været små, ca. 3 × 3 m, kvadratiske bygninger, dannet af fire hjørnestolper uden spor efter tagbærende stolper. Det ene hus var helt uden ildsted, hvorimod det andet rummede to, dog næppe samtidige. Det interessante ved begge bygninger var, at der i hvert hjørne ikke kun var et, men flere stolpehuller, som om bygningerne har været nedrevet og genopbygget flere gange på samme sted. Sandsynligvis drejer det sig om lettere bygninger, der ikke har været beregnet til helårsbeboelse.

De to huse var placeret på hver sin side af en brønd, der bestod af en bred, skrånende nedgravning indtil grundvandsniveau. I selve grundvandet var nedsat to bødkrede tønder, stående ovenpå hinanden. Heraf var den nederste velbevaret, og den er for tiden under konservering. Nogle stolpehuller umiddelbart op til brøndnedgravningen kunne tyde på, at der har været konstrueret en eller anden form for hejseanordning. Imellem stolpehullerne udgravedes enkelte affaldsgruber, nogle udendørs ildsteder og et par kogegruber fyldt med opvarmede sten, men ikke meget, der kunne pege i retning af bebyggel-

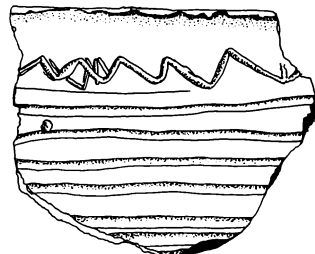
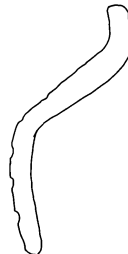
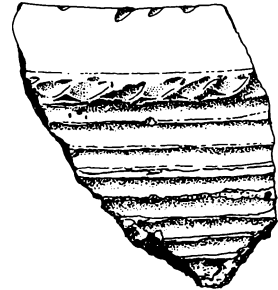
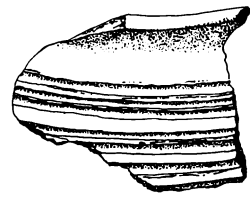
Eksempler på slavisk keramik fra det nuværende Østtyskland, øverst til højre et delvist fejlbrændt låg (mus.nr. 1801x324, øvrige mus. nr. 1801x329, 224, 324, 262), alle gengivet i halv størrelse.

sens funktion. Svaret herpå kom til gengæld umiddelbart vest for kirken.

Her fandtes kun ganske få stolpehuller, men til gengæld resterne af et par ovne, et nedgravet ildsted, en kogegrube samt talrige affaldsgruber. Det er fundene i dette område, der viser, at bebyggelsen ikke var en normal landsby, men må have haft en anden karakter. Fundene er endnu ikke bearbejdede, men nedenstående skulle give et indtryk.

Væsentligst er, at der fandtes rester efter forskellige håndværk. Fremherskende var smedeslaggerne, der dannes af de urenheder, smeden banker ud af jernet under smedningen. Disse fandtes i stort set alle affaldsgruber over hele området. Broncestøberen er repræsenteret med nogle bronzeklumper, perlemageren med enkelte stykker afbrækket råglas og en enkelt perle og benmageren med enkelte stykker affald. Bemærkelsesværdig er iøvrigt den store mængde slavisk keramik fundet på pladsen. Det drejer sig om 25 % eller mere af de flere hundrede potteskår, hvilket er usædvanligt for jyske fundlokaliteter, hvor denne keramiktype ikke synes at være fremstillet lokalt.

Blandt fundene iøvrigt kan nævnes et par tenvægte, et par broncepænder, en saks, en benskjøtte og en benpren.

Tolkning af fundene

På baggrund af den begrænsede del af bopladsen, der indtil videre er udgravet, kan stedet – selvfølgelig med forbehold for, hvad yderligere udgravninger måtte bringe – tolkes som en ladeplads eller »handelsplads« af sæsonmæssig karakter. Over en kortere periode hvert år har omrejsende håndværkere slået sig ned på stedet, arbejdet og udvekslet deres produkter med andre tilrejsende og de lokale. Nogle af de tilrejsende kan efter keramikken at dømme være kommet fra de slaviske områder syd for Østersøen. Hvorfor et sådant »marked« har etableret sig her i bunden af Haderslev fjord kan der kun gisnes om. Vigtigst har stedet vel været for lokalområdet, men muligvis ligger der også her de første spæde ansatser til den transitroute Haderslev-Ribe, der kendes fra midten af 1200-tallet, og som spiller en stor rolle for Haderslevs tidligste bydannelse.

I denne sammenhæng må selve navnet *Starup* også ses. Forledet kommer af ordet STATH i betydningen »landingsplads«, og med ovenstående in mente er der ingen tvivl om, at navnet oprindeligt må have været knyttet til den udgravede bebyggelse.

Det må være landingspladsen Starup der er årsag både til kirkens placering og til dens oprindeligt planlagte udseende. At de er samtidige, er utvivlsomt. Ikke blot kan begge dateres til 1100-tallet, men overalt i stolpehuller og gruber fandtes små og store stykker kildekalk; byggeriet må have stået på, mens håndværkerne boede og arbejdede ved siden af, ja nogle af bygningshåndværkerne kan have boet her.

Desuden lykkedes det ved udgravningen at finde det oprindelige skel mellem kirkens og bebyggelsens område. Skelmarkeringen bestod oprindeligt af en ca. 1 m bred, 50 cm dyb trugformet grøft, der en

Skelgrøften delvis tømt. Den lidt senere tilkomne stenrække er frilagt, fot. fra nord.

tid har ligget åben. Senere fyldtes grøften op og på fyldet lagdes en ca. 60 cm bred rende af sten. Disse, hvoraf en stor procentdel var flint, havde en diameter varierende fra 5 - 20 cm, lå i ét, maksimalt to lag, og kunne følges over en strækning på ca. 50 m. Af betydning for tolkningen af stenrenden som et skel, er det, at stenene lå så uregelmæssigt, at en brolagt sti må udelukkes, og at renden har noget nær samme forløb, som de kirkegårdsdiger, der kendes fra opmålinger 1797 og 1847.

I fyldet under stenene og imellem disse fandtes keramik af slavisk type, lige som

det ene af broncespænderne er fundet her. Interessant er det iøvrigt, at stenrenden et sted er afbrudt for at give plads til en brønd af samme type som den tidligere omtalte. Sandsynligvis er der tale om en brønd, der har været fælles for kirke og bebyggelse. Man kan undres over skellets noget lemfældige karakter, men mon ikke det hænger sammen med, at skellet skulle afgrænse et indviet område, der samtidig var en byggeplads, hvor mennesker og materialer nogenlunde uhindret skulle kunne komme til og fra.

Som nævnt fik Starup kirke kun en kort levetid som treskibet basilika, og meget tyder på, at byggeriets standsning også er afslutningen på landingspladsen Starup. De eneste steder, hvor glaseret 1200-tals keramik optræder, er i det fyld, som lukker de 2 brønde, og heri fandtes også udgravningens eneste mønt, stammende fra 1230'erne.

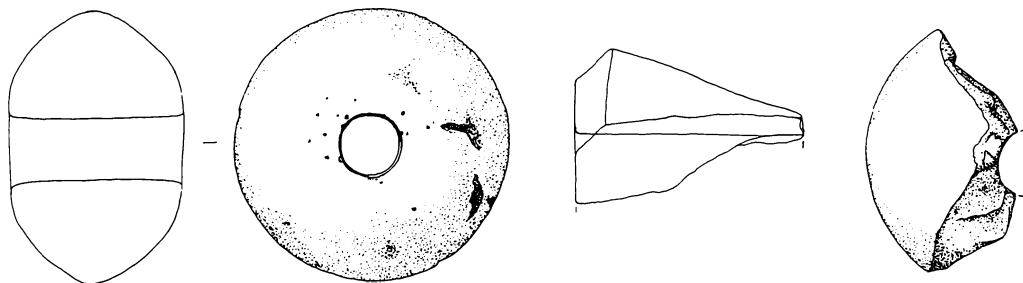
Brøndenes tilfyldning må sandsynligvis ses som den definitive opgivelse af Starup som ladeplads, men da har den formodentlig længe udspillet sin rolle. Som Elna Møller antyder i »Danmarks Kirker«, er det fristende at se en sammenhæng mellem nedrivningen af sideskibene på Starup

kirke og opførelsen af den første stenkirke i Haderslev. Denne kvaderstenskirke, hvorfra en del – også ornamenterede – sten er indmuret i den nuværende domkirke, kan ud fra kunsthistoriske kriterier dateres til slutningen af 1100-tallet. Fund af krumhugne kvadre med to forskellige radier antyder, at også denne kirke har haft sideskibe, hvorpå der har været hæftet apsider.

De to samfund, Starup og Haderslev, hvortil disse treskibede kirker har været knyttet, har næppe kunnet eksistere og udvikle sig samtidigt; dertil har deres placering og funktion i forhold til det omgivende samfund været for identiske. Starup er nok ældst, men os ukendte forhold, måske af politisk, måske af rent geografisk karakter, har bevirket, at Starup måtte bukke under, hvorimod Haderslev kunne udvikle sig til en livskraftig købstad.

Litteratur

Danmarks kirker, Bd. 20, Haderslev amt (Kbh 1954) s. 397-438. Hubert Krins: Die Frühen Steinkirchen Dänemarks. Dupl. Dissertation der Philosophischen Fakultät der Universität Hamburg 1968.

Eksempler på tenvægte af brændt ler (til venstre, tilhører B.Videbæk, Starup, til højre, mus nr. 1801x420), mål 1:1.

Alle tegninger af fundgenstande er udført af Jørgen Andersen, Haderslev Museum.

Det sker – på de nordslesvigske museer

Bogstaveligt talt – en udstilling om ordsprog og talemåder.

På Haderslev Museum vises i august og september en udstilling, der tager sit udgangspunkt, ikke i genstande, men i det talte ord. Udstillingen belyser, hvorledes vort sprog på mangfoldig vis afspejler den virkelighed, vi lever i. Der indgår to hoveddele i udstillingen: En række plancher, der fortæller om ordsprogs brug og historie, og en række anskueliggørelser, der viser faste, billedlige talemåder.

Udstillingen er lavet i samarbejde mellem Haderslev Museum og Museet på Sønderborg Slot, og den vises i Haderslev den 1. aug. - 30. sept. og i Sønderborg den 10. dec. 1987 - 1. marts 1988.

Udstillingen har som sit formål at skærpe sproget, at give de besøgende lyst til at dykke længere ned i dette spændende emne og at more.

Ordsprog

Ordsprog er faste, anonyme vendinger, der udtrykker erfaring eller livsvisdom i en kort og præcis form:

»Når krybben er tom, bides hestene«.

Ordsprog fortæller om hverdagslivet, om almindelige menneskers slid og slæb og deres erfaring med de rige og de kloge:

»De små er ikke skabte til at kysse de store i røven«.

De fleste ordsprog er indsamlet hos bønder og småårsfolk, og de belyser tidligere tiders ret uforanderlige bondesamfund:

»Skomager bliv ved din læst«.

I ordsprogene møder vi et klart billedsprog og en enkelt begrebsverden udtrykt i en ligefrem form:

»Han drukner ej, som hænges skal«.

Ordsprog har ofte en rytmisk form og bogstavrim. Det var den almindeligste rimform i oldnordisk, men er siden næsten forsvundet og har kun overlevet i ordsprogene:

»Tomme tønder buldrer mest«.

I udstillingen fortælles om mange sider af ordsprogenes historie fra ordsprog i biblen til kønskampen i ordsprogene.

Talemåder

Talemåder er faste vendinger, men i modsætning til ordsprogene har de kun sjældent dybere indhold eller almen gyldighed.

I mange talemåder bruges et billedsprog, der er udviklet i fortiden og som henviser til ting, hvis betydning og indhold i dag næsten er gået i glemme:

At holde en gardinprædiken

At være i kridthuset.

Udstillingen prøver at illustrere en række af de mest kendte talemåder ved at vise ting fra hverdagslivet, som indgår i nogle af de kendteste talemåder. Her er et broget udvalg af ting og sager, f. eks:

Sct. Gertrud, der har mistet glansen

En sæk, der er gået fra snøvsen

En skraber til at slibe

En tønne, der er faldet i staver

Lokumsrygter

Papegøjen til at skyde

En pæl, der er rammet gennem noget

Gardinet, som man holder prædiken bag.

Anskueliggørelsen af talemåderne viser, at vi har en sproglig rigdom og variation, som vi ofte overser, fordi den er selvfølgelig.

Arrangementer på de nordslesvigske museer i september.

Haderslev Museum

Den planlagte udstilling »Jordens skatte« har desværre måtte aflyses på grund af strejken på Nationalmuseet. Forhåbentligt kan udstillingen gennemføres til efteråret.

Bogstaveligt talt - om ordsprog og talemåder indtil 29.9.

Museet på Sønderborg Slot

Kunsthåndværk 9.-27.9.
Kunsthåndværkere fra Syd- og Sønderjylland viser et bredt udvalg af nyere arbejder.

Sønderjyllands Kunstmuseum

Kunstudstilling 5.9 - 4.10.
Retrospektiv udstilling med arbejder af maleren og billedhuggeren Carl Magnus. Samtidig vises enkelte skulpturer udført af Claus Jensen.

Aabenraa Museum

Mellem pulterkammer og musetempel hele sept.

Arkæologi under vandet hele sept.

Udstillingen fortæller om et frugtbart samarbejde mellem sportsdykkere og museer. Her er eksempler på, hvad der gemmer sig på havets bund, og der fortælles om årsagerne til, at man kan gøre disse mange forskelligartede fund. Endelig er dykkerens udstyr også med.

Udstillingen er udlånt af Langelands Museum og vil blive suppleret med enkelte lokale fund.

Midtsønderjyllands Museum

Kunstudstilling fra 27.9.
Maleren Ulla Bille viser et udvalg af sine værker fra de seneste år.

Kæmpehjorten fra Grarup

- et spændende fortidsfund

Af KIM AARIS-SØRENSEN

Udgravninger sætter vi som regel i forbindelse med arkæologiske undersøgelser, men også zoologer kan have udbytte af at sætte spaden i jorden. Sidste efterår lykkedes det således Københavns Universitets Zoologiske Museum at udgrave dele af en 12.000 år gammel »irsk kæmpehjort« i Grarup øst for Haderslev. Efter udgravningen er resterne af dyret blevet undersøgt, samlet og konserve-

ret, og fra den 16.aug. kan dyret ses i en særudstilling på Midtsønderjyllands Museum i Gram. Om udgravningen og det imponerende fortidsdyr har lederen af undersøgelsen, Kim Aaris Sørensen, fortalt i Zoologisk Museums tidsskrift, Dyr i natur og museum, 1987, nr. 1, og herfra har månedsskriftet lånt denne beretning.

De første beskedne brudstykker af den sønderjyske kæmpehjort blev indsendt til museet i 1983 og 1985. Knoglestumperne var fundet og indsendt af den nu 83-årige amatørarkæolog C. P. Holm fra Haderslev. Siden 1917 har Holm samlet oldsager i det sønderjyske, særlig i omegnen af sin fødeby Grarup, øst for Haderslev. Det var også her, i et nu totalt drænet mosestrøg ved navn Lysmosen, at han fandt knoglerne af kæmpehjorten. Det skyldes i det hele taget Holm og hans søn, Flemmings utrættelige indsats i marken, at det endte med, at Zoologisk Museum kunne udgrave store dele af en kæmpehjort i Lysmosen. Dertil kommer, at gårdejer Nis Skau velvilligt lod os grave i hans nysåede vintersæd, og endelig at Grarups øvrige beboere mødte os med så megen hjælpsomhed og interesse.

Blandt de fem knoglestykker, vi fik indleveret fra Lysmosen i sommeren 1985, var der ét – en halshvirvel – som kunne bestemmes til kæmpehjort. Hvirvlen var kløvet på langs af en spade, et markredskab, en gravemaskine eller lignende. Samme efterår forsøgte vi at lokalisere resten af kæmpehjorten, men forgæves. Der skulle endnu et år og endnu en efterårsplojning til, før det lykkedes. De to lokale Sherlock Holm'ere fulgte plojningen af området nøje og fandt ikke blot småknogler på overfladen, men også et helt lårben liggende på plads i dets oprindelige aflejring og kun 40 cm under markoverfladen. Fire dage senere var jeg på pletten og gav med glæde finderne ret: Det var kæmpehjorten, og 14 dage senere var Zoologisk Museum i gang med en egentlig udgravning.

Fra istidssø til agerland

Det var overraskende at finde resterne af kæmpehjorten kun 40 cm under markoverfladen. Arten hører istiden til, og det er ikke ligefrem istidsdyr, man forventer

bliver pløjet op. Men det var rent faktisk, hvad der var sket. Halshvirvlen fra 1985 var ikke kløvet af en spade, men af ploven, og de andre stumper af ribben og hvirvler, der lå spredt i pløjelaget, havde ploven ligeledes revet ud af deres tusindårige hvile. Også lårbenet var ramt af ploven, som havde skåret et stykke af dets nedre ende.

At det kan lade sig gøre at blotlægge et mosefund ved plojning, skyldes ene og alene den meget kraftige dræning, der har fundet sted af området, påbegyndt i trediveerne og fortsat i firserne. Fædrene til de landmænd, der nu dyrker jorderne omkring Grarup, skød ænder i Lysmosen i deres ungdom. Idag fremstår mosen som agerland. Kornmarker har afløst det åbne vand, sumplanterne og pilekrattet – mosen er kun tilbage i navnet. Dræningen har fået mosen til at »klappe sammen«, da tørvelagene tørrede ud. Inden da er en del måske skåret bort til brændsel, og dybe tørkesprækker når nu helt ned i den gamle istidssøs bundaflejringer, hvor kæmpehjorten ligger.

Udgravningen og de første tolkninger

Udgravningen afslørede væsentlige dele af et kæmpehorteskelet. Liggende spredt ud over et område på 5 × 5 m, fandt vi bl. a. det meste af hjortens højre gevirhalvdel, enkelte dele af venstre gevirhalvdel, enkelte kraniefragmenter, 11 løse tænder, det meste af de to underkæbegrene, en halv snes hvirvler, 15 ribben, 3 dele af brystbenet og endelig de to komplette bagben – fra lårbenene til de yderste klove.

Knoglerne lå indlejret i en gammel søbund. De lå tæt på søens oprindelige østbred og med en niveauforskel på 60 cm mellem de højest og de lavest liggende, idet lagene dykkede ret kraftigt ned mod søbassinets oprindelige bund. I denne brednære del af den tidligere sø trækker

Udgravningen i Lysmosen i den indledende (til venstre) og afsluttende fase (til højre). Det bemærkes, hvordan dræningen har ført til dannelse af dybe tørkesprækker i den gamle søbund. Meterstokken nederst i billedet til højre er 1,10 m. Fot. Geert Brovad.

bondens plov idag furer i den gamle søbund, og fortidens dynd er nu så tør og hård, at kæmpehjorten skulle skæres og ikke graves ud!

Der er nu foretaget en kulstof-14 datering af et af kæmpehjortens ribben. Den viser, at hjorten levede for 11.600 år siden. Det var i en mildere periode i den sene del af istiden, som kaldes Allerød-perioden. På det tidspunkt var det allerede etotusinde år siden, indlandsisen smeltede væk fra Danmark, så da kæmpehjorten græssede på Grarup-egnen, lå isranden oppe ved de store søer i Mellemsverige. Vintrene var dog stadig strenge, men sommertemperaturerne helt oppe på 12-14 grader i de varmeste måneder.

Kæmpehjorten omkom altså i Lysmose-søen for 11.600 år siden. Studier af vækstlag i roden af en af dens fortænder har vist, at den var meget gammel, da den omkom, 23 år, og ydermere at den døde i

november-december. Det sidste tyder meget stærkt på, at det store tunge dyr er gået igennem den tidlige vinteris.

Hvor blev resten af?

Men hvorfor fandt vi ikke hele skelettet? Ja, det synes desværre yderst vanskeligt for et kadaver at få lov til at blive et pænt, samlet skelet til glæde for eftertidens zoologer og andet godtfolk. Hastigheden af kadaverets forrådnelse og indlejring i søbunden er afhængig af temperaturen og dermed af årstiden. Vind, strøm og isbevægelser gør deres til at splitte dyret til alle sider, vegetationen langs bredden holder på noget og lader andet flyde videre. Også datidens rovdyr, som ulv, jærv og bjørn, kunne husere langs bredden eller på isen om vinteren, men der er ikke så meget som et eneste bidmærke i de fundne knogler.

Endelig kunne de tobenede jægere

komme på tale. Vi ved, at også de var her i landet i Allerød-perioden, men der er absolut intet, der vidner om deres tilstedeværelse eller medvirken ved kæmpehjortens død. De, der ynder altid at ville indblande mennesket og give dem skylden og/eller æren for alt, kan selvfølgelig hævde, at mennesket også her stod bag hjortens flugt og dermed indirekte forårsagede dens død ved at tvinge den ud, hvor den ikke kunne bunde, eller hvor isen ikke kunne bære! Jeg tror imidlertid, at de to manglende forben er faldet af tidligt under forrådnelsen (de har jo ingen kontakt med resten af skelettet, men »hænger løst« i sener, muskel- og bindevæv), og at kraniet med det store gevir er blevet kværnet og skruet i stykker af vinterisen. De to forben, de resterende hvirvler og ribben, bækket, diverse kraniedele og det meste af venstre gevirdel ligger så enten et andet sted langs bredden, hvor ploven måske en dag vil afsløre dem, eller længere og dybere ude i det gamle søbassin – uden for vor umiddelbare rækkevidde.

Stedet, hvor kæmpehjorten døde

Vi kan således kun sandsynliggøre, hvordan kæmpehjorten endte som et spredt skelet i Lysmosen. Til gengæld kan vi ret detaljeret rekonstruere miljøet omkring den oprindelige istidssø, idet museets pollenanalytiker har bestemt pollen, sporer og større planterester i små jordprøver udtaget i og omkring skelettet.

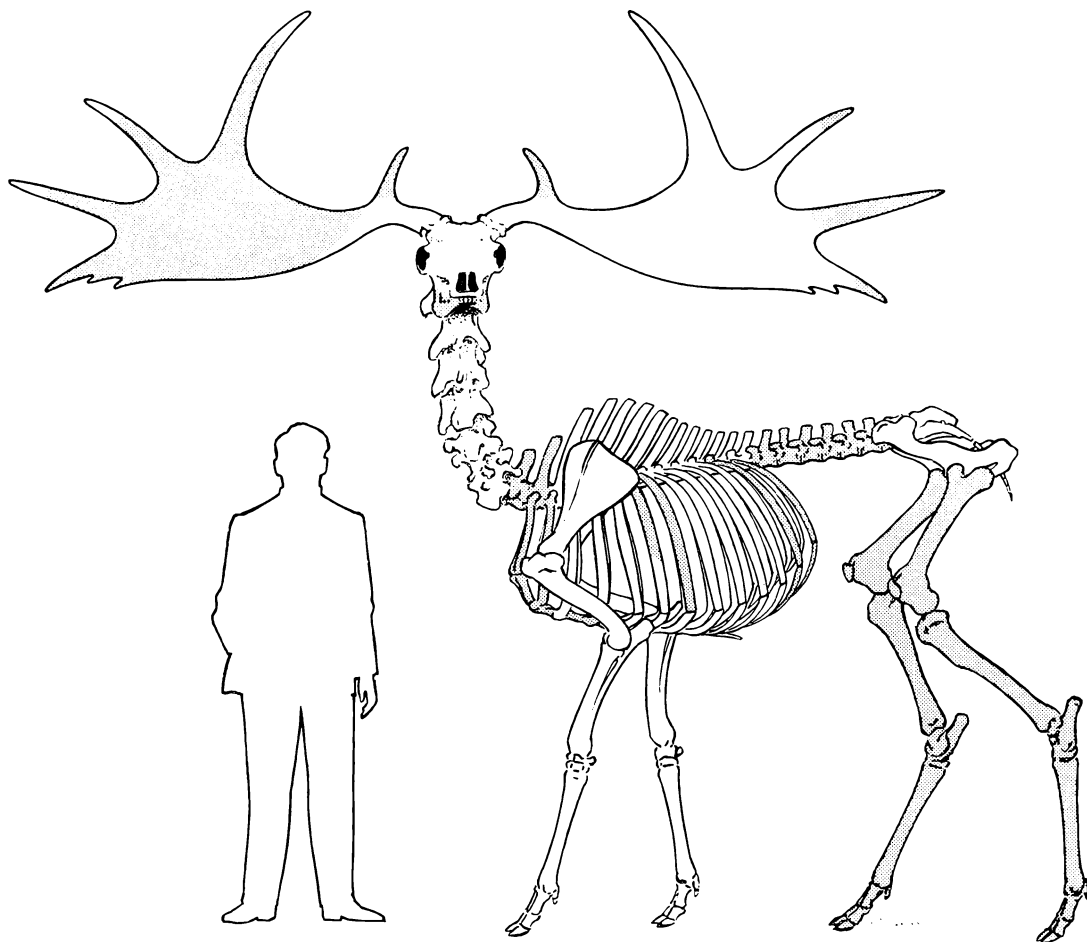
Vi må forestille os søen som ca. 120 m lang i nord-sydlig retning, ca. 60 m bred og med en vanddybde i midten af bassinet på ca. 3 m. Ude i selve den klarvandede sø dominerede grønne tæpper af svømmende vandaks. I den fugtige bund langs bredden voksede bukkeblad, almindelig mjøddurt, frøstjerne, kærpadderokke og forskellige arter af star. Landskabet omkring søen havde en åben karakter uden egentlig skov, men med spredte forekomster af birk

– såvel den lave dværgbirk som den højere dunbirk – samt enebær og flere slags pil. Indimellem sås enkelte bævreasp og havtorn, og den lave vegetation bestod af revling, soløje og renrose sammen med snerre, tredelt egebregne, salturter, fladstjerne og hønsetarm, bynke og andre kurvblomstrede, og endelig mos og græs.

Kæmpehjorten og de andre store steppedyr

Kæmpehjorten kaldes ofte for den irske kæmpehjort. Den er imidlertid ikke mere irsk, end den er dansk, tysk, russisk eller kinesisk. Under hele istiden var den udbredt overalt i Europa og Asien, men på grund af de store mængder af velbevarede skeletter, man har fundet i netop Irland, har den fået sit irske kaldenavn. De irske fund af kæmpehjort er ligesom Lysmose-dyret dateret til Allerød-perioden. Godt tusind år efter Allerød-periodens afslutning, dvs, omkring 10.000 år før nu, er istiden for alvor slut, og samtidig hermed uddør kæmpehjorten. De danske fund fra den sene del af istiden – og dem har vi nu ti af – synes sammen med de mange hundrede irske og engelske samt nogle få skånske at repræsentere artens sidste opblomstring og maksimale nordlige udbredelse få årtusinder inden dens endeligt.

Kæmpehjorten hørte sammen med andre store planteædere som mammut, uldhåret næsehorn, steppebison, moskusokse, vildhest, saiga-antilope og rensdyr til på de store græs-dominerede stepper eller steppe-tundraer, der under sidste istid lå syd for selve indlandsisen og bredte sig ud over Europa, Asien og det nordligste Nordamerika. Istidens afslutning markerer naturligvis overgang til et helt nyt klima. Dermed forsvandt steppe-tundraen (også kaldet mammut-steppen), og en inddeling i tundra, taiga, løvskov og græssteppe opstod på den nordlige halvkugle. Mange af istidens dyr klarede ikke omstillingen, og dyr som kæmpehjorten, mam-

Lysmose-skelettet omfatter de skraverede dele på denne tegning, der er udført af Robert Nielsen og giver et indtryk af kæmpehjortens størrelse.

mutten, det uldhårede næsehorn og stepebisonen forsvandt for bestandigt. Kæmpehjorten uddøde altså ikke, fordi dens gevir »blev for stort«, men fordi det miljø, den var tilpasset, gik tabt.

Alle tiders største gevir!

Som hos de fleste andre hjorte er det kun hanner af kæmpehjorten, der bærer gevir. Dette er ikke mindre end det største gevir, der nogensinde er båret af et dyr.

Når hjorten græssede og stod med hovedet lavt, synede geviret ikke så meget, men med løftet hoved kunne hele den imponerende flade vendes mod beskueren. Og det var netop ved at *imponere*

artsfæller og fjender, at det havde sin styrke; til egentlig kamp var det uegnet.

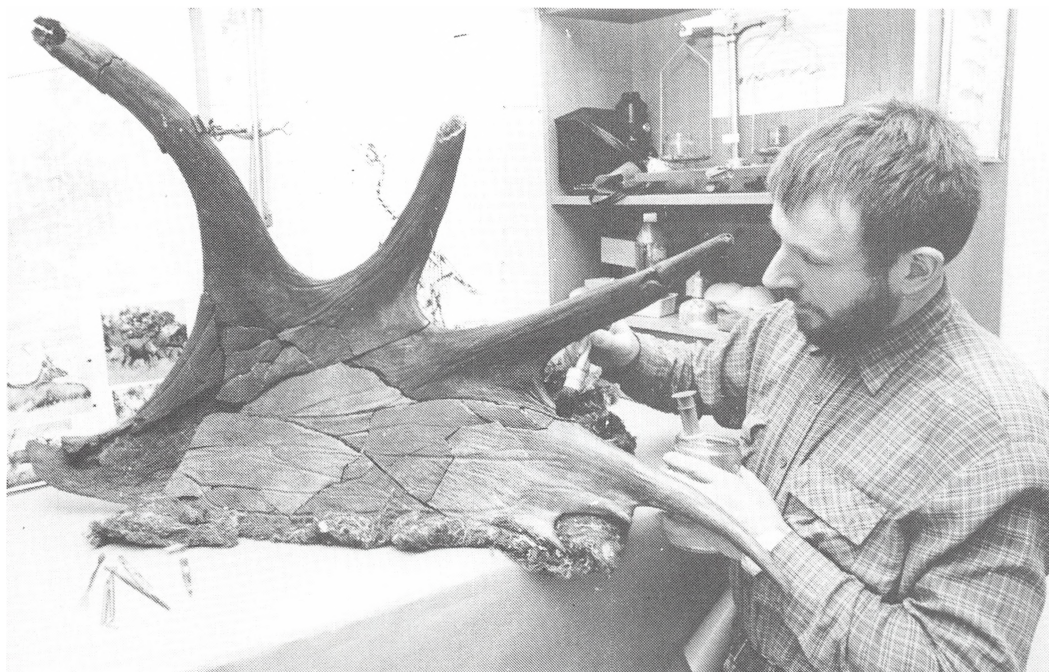
Bedømt ud fra den næsten komplette tak, vi fandt, må Lysmose-hjortens takker hver især have målt ca. 1,50 m. Bedømt ud fra den vinkel, hvormed takkerne sidder på andre kæmpehjordtekranier, må Lysmose-hjortens gevir have haft en samlet spændvidde på ca. 2,30 m. Lemmeknoglerne fortæller os imidlertid, at vi har at gøre med et meget stort individ, der har målt ca. 1,80 m over skulderen og vejte ca. 750 kg. Set på den baggrund synes geviret at have været relativt »svagt«. Forklaringen herpå skal sandsynligvis søges i, at dyret har været gammelt, da det omkom.

Øverst ses kranie og gevir af kæmpehjort med hovedet bøjet i græssende stilling og nederst med hovedet løftet i advare- og imponere-positur. Lysmose-hjortens gevir skønnes at have haft samme spændvidde som denne hjorts fra Irland, dvs. 2,30 m. Fot. Geert Brovad.

Mellemfodsben af kæmpehjorten fra Lysmosen (ca. 37 cm langt) sammenlignet med den tilsvarende knogle fra en nutidig dansk kronhjort (nederst). Fot. Geert Brovad.

Konservator Jeppe Møhl i færd med at præparere kæmpehjorte-takken fra Lysmosen. Fot. Geert Brovad.

Hjorten har sandsynligvis haft et noget større gevir, da den var »på toppen« som ca. 15-årig. Den 23-åriges gevir må, på trods af sin imponerende spændvidde på omkring 2,30 m, nok trods alt betegnes som et retur-gevir.

Endnu en kæmpehjort – eller den samme?

Jeg nævnte indledningsvis, at vores første udrykning til Lysmosen var forgæves. Helt nytteløs var den nu ikke, for under forberedelserne til Lysmose-turen erhvervede vi endnu et kæmpehjorte-fund fra samme egn. Kun 2 km nord for Lysmosen havde gårdejer Bertel Jensen, Nautrup Mark, fundet nogle gevirstykker i forbindelse med et dræningsarbejde. Vi modtog en stor gevirsprods til bestemmelse, og der var ingen tvivl om, at det var en kæmpehjort. Under vort besøg i det sønderjyske genopgravede vi drængrøften; vi fandt flere dele af geviret, bl. a. den nederste, basale del, der afslørede, at det drejede sig

om en naturligt kastet, højre gevirdel. Ligesom nutidens hjorte kastede også kæmpehjorten sit gevir én gang om året. Hvornår på året det skete, ved vi ikke, men vækstlinjerne i Lysmose-hjortens tandrødder viste i det mindste indirekte, at dette individ havde takkerne på hovedet i november-december. Det svarer ganske godt til forholdet hos de nulevende kronhjorte, eldsdyr og dådyr, som bærer fuldt udvoksede gevire i efterårs- og vintermånederne, for så at kaste dem i forårsmånederne.

Hvem ved – måske er det den samme kæmpehjort, der kastede sit gevir ved Nautrup, og så et eller flere år senere endte sine dage i Lysmosen.

Midtsønderjyllands Museum, hvor kæmpehjorten kan ses fra den 16. aug., er åbent tirsdag-fredag kl. 10-12 og 13-17, lørdag-søndag kl. 10-17, mandag lukket.

Siegessäule på sin oprindelige plads og med sin oprindelige højde, foran rigsdagsbygningen. Postkort ca. 1900, i Historiske Samlinger, Aabenraa.

»Siegessäule« i Berlin

– et relief vender hjem

Af INGE ADRIANSEN og HENRIK FANGEL

I maj 1987 fortalte dagspressen, at den franske præsident skænkede »Dybbølslaget i tysk bronze« til Berlin som gave i anledning af byens 750-års jubilæum. Baggrunden for denne specielle gave belyses her.

Ligesom man i Danmark følte et behov for at rejse et mindesmærke for slaget ved Isted i 1850, ønskede man i Berlin at rejse et mindesmærke for sejren over Danmark i 1864. Mindesmærket skulle være et sejrsmonument, og det skulle omfatte det bytte af kanoner og andet krigsudstyr, som

den sejrige hær havde bragt med hjem til Berlin.

Der blev lavet et udkast til monumentet af kunstneren Johann Heinrich Strack (1805-80), men ret meget længere kom man ikke, før der meldtes om nye sejre for Preussen: I 1866 besejredes Østrig, og i 1870-71 måtte Frankrig se sig besejret med tab af Alsace-Lorraine som følge.

Planerne for udformningen af krigsmonumentet måtte derfor ændres, også fordi Tyskland nu var blevet samlet til ét rige med den preussiske konge som kejser og med Berlin som rigshovedstad. Monu-

Slutscenen i mosaikken på søjlehallens indre væg viser Tyskland i form af en kvinde, »Germania«, der giver velsignelse til det nye tyske kejserrige. Til venstre ses rigets generaler og fyrster, blandt dem kansleren, Otto v.Bismarck, med et dokument i hånden. Fot. 1987, Henrik Fangel.

mentet måtte derfor have en udformning, der svarede til sejrenes antal og størrelse, og til det tyske kejserriges styrke og position som europæisk stormagt.

Et nyt udkast blev udarbejdet af Strack i 1871, og den 2. september 1873 – på treårsdagen for sejren over Frankrig ved Sedan – blev monumentet indviet. Det var rejst på Königsplatz, hvor rigsdagsbygningen senere blev opført, og det havde form som en kæmpesøjle, der var delt i tre dele; i de lodrette riller i søjlen var anbragt erobrede kanoner fra de tre krige. Søjlen, der var af sandsten, afsluttedes af et søjlehoved med otte ørne og en laurbærkrans, og øverst på toppen var placeret en kolossalstatue af den vingede sejrsgudinde, Victoria, udført i forgyldt bronze af billedhuggeren Friedrich Drake (1805-82) og af Berliner-viddet døbt »Gold-Else«. Søjlen stod på en underbygning af

rå granit, bestående af en rund søjlehal på en kvadratisk sokkel. I 1875 blev der anbragt en mosaik på søjlehallens indre væg på grundlag af et udkast af Anton v. Werner (1843-1915). Her vises i delvis allegorisk form udviklingen imod den tyske enhed, der fuldbyrdes med den tysk-franske krig.

På den kvadratiske sokkel fandtes fire bronzerelieffer med scener fra de tre her nævnte krige samt troppernes sejrige indtog i Berlin. Det ene af reliefferne har altså speciel dansk interesse, fordi det forestiller kampen på Dybbøl i 1864.

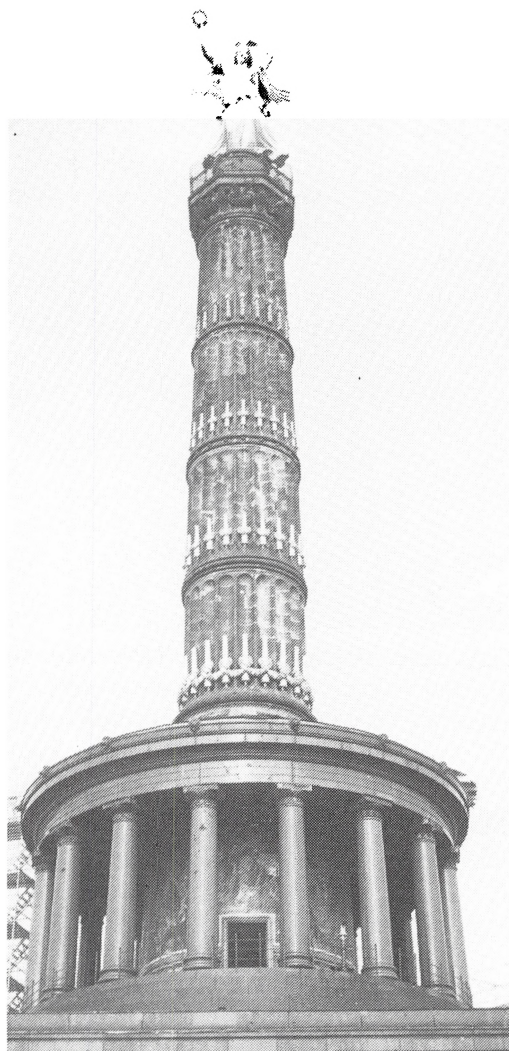
Den der beskuer dette monument – på afstand så vel som tæt på – kan næppe være i tvivl om, at her symboliseres sejr, uovervindelig og styrke. Dette symbol, der viser forbindelsen mellem det tysk-romerske kejserrige og det i 1871 genskabte tyske kejserrige blev et vigtigt

element i den massive nationalisering af masserne, som foregik i Tyskland fra 1870erne og frem til første verdenskrig. Siegessäules betydning som tysk rigssymbol blev yderligere understreget ved anlæggelsen af Siegesallee, en sejrallé, som førte fra Berlins Tiergarten sydfra op til Königsplatz. På initiativ af kejser Wilhelm II rejstes her i tiden 1898-1901 32 statuer af brandenburg-preussiske fyrster. Preussen kom hermed til at fremtræde som inkarnationen af det fælles tyske.

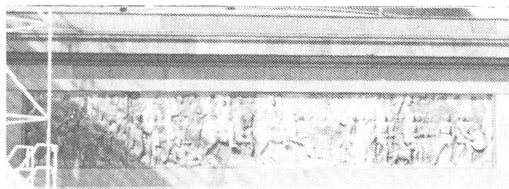
Så vidt Siegessäule i den wilhelminske periode. Også Det tredje Rige kunne imidlertid udnytte dette indtryksfulde og kolossale monument. I 1938 blev monumentet flyttet til sin nuværende placering på Grosser Stern i Tiergarten, ikke langt fra Brandenburger Tor og midt på den brede boulevard, som skærer sig snorlige igennem Berlin. For at syne lidt højere på dette sted, blev selve søjlens tre dele forhøjet med endnu en del, således at søjlen nu blev ca. 62 meter høj. Ad den brede boulevard fandt Hitler-Tysklands store troppeparader sted, og Siegessäule skulle sammen med Brandenburger Tor tjene til at understrege kontinuiteten i tysk historie – vise forbindelsen mellem den glørværdige fortid og Det tredje Rige.

Men der kom en dag i 1945, hvor Tyskland var besejret. Blandt sejrherrene var også Frankrig, hvis sejrige besættelsestropper havde svært ved at tåle synet af den mægtige søjle, på samme måde som det havde været tilfældet i Nordslesvig i 1920, da de franske alpejægere ankom til Haderslev. Her indhyllede man statuen af kejser Wilhelm I på Torvet i sækkelærred for at skåne franskmændene for synet af den mand, der var blevet udråbt til tysk kejser i spejlsalen på slottet i Versailles i 1871. Senere blev statuen løftet ned fra sin sokkel, lagt på en lastbil, kørt bort og gemt væk.

Så galt gik det ikke med Siegessäule i

Nærbillede af den forhøjede søjle, 1987. Mellem søjlerne i underbygningen skimtes søjlehallens mosaik. – Herunder ses et udsnit af søjlens sokkel med et af de store bronzerelieffer, ca. 11 m langt, her forestillende de sejrige troppers hjemvendende. På soklen ses i dag kun to relieffer. Fot. Henrik Fangel.

Den indledende scene i mosaikken i søjlehallen knytter den direkte forbindelse mellem det nye tyske kejserrige og oldtiden. Her ses »Germania«, der følger kampen mellem den tyske og den romerske ørn. Fot. Henrik Fangel.

Berlin. Da franskmændene ikke kunne blive enige med deres allierede om at udøve kultur-hærværk og sprænge hele søjlen i luften, måtte de nøjes med at fjerne reliefferne på soklen. De blev ført til Paris, hvor de endte som et sejrstrofæ på samme måde som Istedløven, der i 1864 kom til Berlin.

Siden 1945 har meget ændret sig, også forholdet mellem de to tidligere så fjendtligt sindede naboer, Frankrig og Tyskland, og i 1984 kom de to relieffer, der forestiller scener fra den tysk-franske krig tilbage til Berlin. Relieffet med scener fra kampen på Dybbøl var imidlertid forsvundet. Man troede en overgang, at det – ligesom Istedløven – befandt sig i København, men

fornylig dukkede det op i kælderen under Palais Chaillot i Paris. Den 11. maj overrakte præsident Francois Mitterrand relieffet til byen Berlin som Frankrigs officielle gave til byen Berlin i anledning af byens 750-års jubilæum. Det vil naturligvis blive genopsat på Siegessäule på Grosser Stern, hvor det fra næste år kan ses, også af de mange danskere, der besøger byen.

Set ud fra en antikvarisk synsvinkel, er det naturligvis udmærket, at monumentet således bliver genskabt i sin oprindelige form, men som dansker kan man måske nok føle sig lidt underlig tilpas ved at en tysk-fransk forbrødring bliver beseglet over et relief, der symboliserer en tysk sejr over Danmark. Og hvad mon følgerne af den nu påbegyndte tilbagevenden af kulturgods vil blive? Vil det være urimeligt at forestille sig, at statuen af kejser Wilhelm I, der for nogle år siden også blev genfundet på forunderlig vis, igen kommer til at stå på Torvet i Haderslev? Og vil det være urimeligt at forestille sig Istedløven vende hjem til Flensborg, efter at den ligesom relieffet fra sejrssøjlen har ført en noget omtumlet tilværelse? Begge dele kunne tjene til at anskueliggøre Sønderjyllands omskiftelige skæbne og understrege, at denne landsdel er et produkt af såvel dansk som tysk kulturpåvirkning.

Men det er nok for tidligt at forestille sig kejser Wilhelm I genopstillet på Torvet i Haderslev. Endnu er der mange mennesker, der kan erindre den glæde, fjernelsen af ham vakte, fordi denne handling for mange dansksindede sønderjyder forjættede afstemningen og genforeningen. Og måske er det ikke kun for tidligt, men også helt urealistisk at forestille sig en genopstilling.

Istedløven er heller ikke en følelsesmæssigt ukompliceret sag, selvom ingen flensborgere kan huske glæden over løvens nedtagelse. Man kan ikke umiddel-

bart jævnføre Istedløvens genrejsning med Siegssäules genetablering – hvor fri-stende denne sammenligning end måtte være for en dansker. Siegessäule står trods alt på tysk grund som et tysk monument over tyske sejre – på fremmed jord. Istedløven blev rejst på dansk grund som et

dansk monument over en dansk sejr – på dansk jord. Skæbnen har villet, at en genrejsning af Istedløven i Flensborg vil medføre, at den ville komme til at stå *på tysk grund som et monument over en dansk sejr på dansk jord.*

Apropos

– Istedløven

Overlærer L. R. Lassen, der i forrige nummer (side 176-79) fortalte om sin far, fortæller her om Istedløven som salgsvare og national prydenstand hos dansksindede i Nordslesvig:

Blandt gamle familiepapirer fra min bedstefar har jeg fundet en annonce, som han har haft i Hejmdal i tiden før 1914. (L. R. Lassens bedstefader hed Johan *Retlef* Hansen og *ikke* som fejlagtigt anført side 176 Johan Detlef Hansen):

Løven

vil altid være at faa hos Undertegnede og koster 3 Mark og 50 Pennig færdig indrammet.

Glarmester J. R. Hansen

Ris pr. Rødekre

I hans værksted stod billedet af Istedløven til stadighed indrammet – parat til salg til kunder. Det var under selve fotoet forsynet med indskriften fra den tavle, der sidder bag på den høje sokkel:

Trofaste Kæmpere i Farens Stund
Mandigt har værnet vor Odelsgrund.
Troskab skal Vagt ved Graven være,
Manddom skal værne vor Arv og Ære.

På bagsiden af billedet havde bedstefar klæbet følgende verslinier, som det nok ikke var så klogt, at de tyske myndigheder fik at se. Hvor han havde dem fra, ved jeg ikke.

I agtede Gravens og Dødens Fred
ej mer end Livet, I trampede ned.
I red Fastelavn ad Kirkegaardsport
og slog en Løve af Tønden – hvor stort!
I hujed og skreg som kaade Dreng
ved i de ædle Forme at flænge.
I jubled, som det et Stokværk gjaldt,
da Kunstens søndrede Skabning faldt.
Og bort I slæbte paa Røvervis
den let erhvervede Sejerspris
og stabled – en ægte Berlinervits –
den op ved siden af eders Frits.
Der sidder den nu som et Minde stolt
om al den Uret I haver voldt.
Der sidder den nu som et Monument
For Folkeaaenden, I haver skændt.

Og så var der endnu føjet følgende ting – antageligt af bedstefar selv:

Selv om saa lidenskabelige Udbrud hører
en svunden Tid til, vil Istedløvens Ødelæggelse og Bortførelse dog vedblivende staa i den nulevende Slægts Bevidsthed som et sørgeligt Minde om Vandalisme,

125-årsdagen for Istedløvens afsløring og 137-årsdagen for Istedslaget markeredes i København med taler af bl.a. forsvarsministeren og med soldater i uniformer fra Treårskrigen, opstillet ved siden af træsoklen. I sin tale gav Tøjhusmuseets direktør, F. Askgaard, udtryk for, at der er mulighed for en dansk-tysk aftale om, at løven skal føres tilbage til sin rette plads - »sådan som det ifølge international ret bør ske mellem ligeværdige kulturationer« - sådan citerede Vestkysten direktøren den 27.juli. Fot. Politiken/Jens Dresling.

om Pietetsløshed og manglende Ridderlighed mod en falden Modstander.

Når jeg engang imellem kommer forbi Tøjhusmuseets gård og kigger ind til Løven, mindes jeg min bedstefar, men jeg ville nok være blevet uvenner med ham, om jeg havde sagt, at jeg ikke bryder mig om den. Jeg synes dens fremtoning slet ikke passer til dansk psyke, og jeg hører ikke til dem, der ønsker den tilbage til Flensborg.

Rettelse

I månedsskriftets juni/juli-nummer har der i artiklen om bjergsalamanderen i Sønderjylland indsneget sig en meningsforstyrrende fejl. Begyndelsen af billedteksten side 187 skal lyde således:

»Bjergsalamanderen er vel nok Danmarks smukkeste padde. Dens teglstenstrøde, uplettede bug, dens blålige, *plettede* sider, hannens »leopardpletter« på hovedets og kroppens sider gør det let at kende den.

Set og sket i Sønderjylland

Grænselandskronik

Af ERIK JESSEN

Som omtalt i majnummeret (side 153) er grænselandsdagbogen blevet afløst af en grænselandskronik med skiftende forfattere. Denne gang er det Erik Jessen, Aabenraa, som uddrager essensen af april kvartals hændelser i grænselandet.

Mens erantis, krokus og vintergæk bredte deres lyse farvesymfoni i mange haver, og sol og tåge sloges om, hvem der skulle sejre, tog Sønderjylland fat på april 1987. Det skete uden markante aprilsløjer, bortset fra at strejkende sikkerhedsvagter søgte at hindre trafikken på Skrydstrup lufthavn.

Personalia

Samtidig kunne man ønske den i Broager fødte Esben Højlund Carlsen til lykke med udnævnelsen til en af chefterne i det nye landsdækkende TV-2, og den i Nordsjælland boende sønderjyde, pressemanden H. C. Clausen, med hans 50 års jubilæum som journalist, i hvilken gerning han aldrig glemte vor landsdel. Mens Nana Louise Johansen fra Sønderborg erobrede titlen »Miss Univers Danmark« og kom i aviserne med smukke billeder, naturligvis, fejrede hovedkvarteret for de allierede styrker i Rendsborg sit 25 års jubilæum, uden at ret mange aviser i Danmark noterede sig det. Det er jo det med at se tingene i deres rette perspektiv -

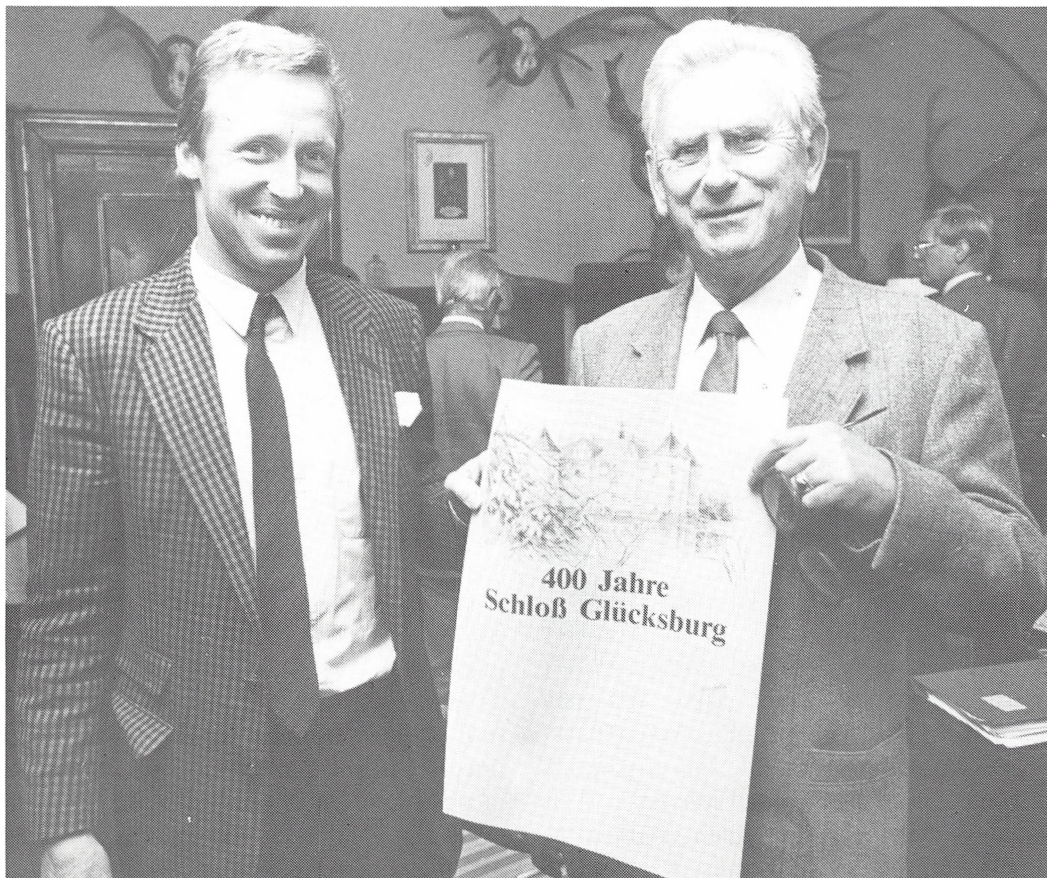
Nogle dage senere kunne en af de trofaste danske i Slesvig, Paula Jørgensen, »Tante Paula«, fejre sin 80 års dag. I 1928 giftede hun sig med den navnkundige

vandrelærer, Jørgen Jørgensen - det var i Slesvig det første danske bryllup i 64 år - og begge sled siden for at bevare og styrke danskheden i de udsatte egne. Mindre end to måneder senere døde deres søn, den 54-årige viceskoleinspektør Dirch Jørgensen, Slesvig, der var kendt viden om, især for sin inspirerende ledelse af Dansk Spejderkorps Sydslesvig.

På Dybbøldagen - i år også påskelørdag - fejrede »forskeren og historieskaberen« Troels Fink sin 75-års dag og kunne se tilbage på et langt livs aktivt virke for det sønderjyske. Den gamle danske kamporganisation »Landeværnet« fyldte 60 år og udsendte Hans Andersen, Kongsbjerg's erindringer i bogform. Gyldendal udgav en ny Sønderjyllandsbog, denne gang skrevet af Eskild Bram. Den fik mange rosende ord med på vejen.

I Risum danske skole valgte Foriining for Nationale Friiske ny formand. Det blev overlærer Marie Tångeberg, der afløser Alfred Boysen. Omtrent samtidig ankom storken Hans til sit sommerkvarter i Rudbøl. Det er den, der efter sigende ikke kan lide biler og derfor søger at ødelægge dem.

I Husum sagde en stor forsamling farvel og tak til landråd Dr. Klaus Petersen, der gik på pension. Blandt talerne var amtsborgmester Kresten Philipsen, der udstødte et hjertesuk: »Når jeg har haft meget vrøvl derhjemme, har jeg ofte ønsket mig, at jeg var landråd i Nordfrisland«. I sin svartale sagde Klaus Petersen, der i mange år konstruktivt har virket for at fremme forståelsen mellem dansk og tysk, bl. a. :

Lyksborg slot fejrer i år sin 400 års fødselsdag med en lang række folkelige og kulturelle aktiviteter. Ved præsentationen af programmet ses her den 38-årige slotsherre, prins Christoph af Glücksburg, og hans slægtning, prins Friedrich Ferdinand, der bor i Lyksborg og i mange år har været borgerforstander i byen. Jydske Tidende, fot. Claus Fisker.

»Vi er samme slags mennesker og har samme form for humor, ja, vi ligner hinanden«. Og det må man da give ham ret i.

Sidst i maj pådrog ministerpræsident dr. Uwe Barschel sig alvorlige kvæstelser ved et flystyrt i nærheden af Lybeck. De to piloter i det lille fly dræbtes ved styrtet, og Barschels livvagt, Bernd Hansen, fra Hanved døde få dage senere. Det forventes, at Uwe Barschel kan nå at deltage i valgkampens sidste uger.

I anledning af sin 18-års fødselsdag fik prins Joachim besøg af borgmester og viceborgmester fra Tønder – hans kommende hjemkommune. Gaven var, natur-

ligt nok, møbler tegnet af Tønders verdensberømte søn, arkitekt Hans J. Wegener. Noget senere stævnedes prins Henrik i følge med Aabenraa-sejleren Henrik Reese mod Kiel, for der – for første gang – at deltage i den årlige regatta.

Når man, som her, prøver at samle lidt personalia op, bliver man hurtigt klar over, at det er umuligt at finde plads til alle de begivenheder, man gerne ville have med. Man bliver også klar over, at der i løbet af sådanne tre måneder sker en hel masse ting, men lad mig nu vende mig til noget helt andet:

Den erhvervsmæssige udvikling

Det vakte almindelig glæde, at Sønderjyllands Amtsråd fik tilladelse til at anvende op til 20 mill. kroner af de i frigørelsesfonden opsparede midler til fremme af erhverv og beskæftigelse. Disse mange penge bliver »ikke brændt med det samme«, sagde amtsborgmesteren straks til de ventende i køen, men tildelte dog større beløb til Sønderjyllands Erhvervsråd. Det er velfortjent, for der har man i mange år med en beskeden indsats af penge ydet et solidt og jordbundet arbejde til gavn for erhvervslivet.

Omtrent samtidig rejste amtskommunaldirektør Finn Hansen med følge til Bruxelles for dér at opnå EF's accept af et program for erhvervsuddannelse og teknologisk udvikling. Der er en del, der tyder på, at både Syd- og Nordslesvig er inde i en periode med erhvervsmæssig stagnation. Det er det, man prøver på at modvirke ved ovennævnte initiativer.

I en leder betegner Flensborg Avis således Flensborg-regionen som forbundsrepublikkens fattighus. Arbejdsløsheden er på 20%, hvilket er det højeste i Slesvig-Holsten. Avisen fortæller videre, at ikke færre end halvdelen af Slesvig-Holstens studenter må søge andet sted hen for at videreuddanne sig.

I en anden leder kritiserer Flensborg Avis Nordfrislands Amt, der ikke har villet yde nødvendig støtte til den danske vindmøllefabrik Vestas, der vil påbegynde en produktion ved Husum. Man foretrækker øjensynligt tyske vindmøller, også selv om prøver viser, at Vestas er bedre.

Sådanne regionale hensyn tager den danske stat ikke, idet den placerede en større ombygningsordre på to DSB-færger på Howaldtwerke i Kiel på trods af, at Flensborg Skibsværft var billigst ved licitationen. »Vi er dybt skuffede«, sagde formanden for den danske byrådsgruppe i Flensborg, Hans Olaf Christensen, der

også er fællestillidsmand på skibsværftet.

Men ved Bredebro og Skærbæk er Danmark langt med forberedelserne til nye olieboringer, og på Nybøl Cotel ved Gram synes kvægavlsforeningernes kalve-ægtransplantationsforsøg på vej til succes.

Men ellers har store dele af det nordslesvigske landbrug det lige så dårligt, som landbruget i det øvrige land. Ikke færre end 700 nordslesvigske landmænd hastede til Herning for sammen med 15.000 andre danske landmænd at gøre opmærksom på de store problemer, der ligger forude, bl. a. frembragt af EF's nye prisfastsættelser, og folketingets hastige og rigoristiske indgreb over for havforureningen.

Derimod var der glæde i landbruget, fordi det nu ikke mere er tilladt tyske grænselandmænd at græsse kreaturer i Tøndermarsken. Ydermere agter man at indføre en 500 m bred kreaturfri zone nord for grænselinien, hvor det er tanken at opstille et vildthejn. Alt det sker for at sikre dansk landbrug imod uønsket smitte af kvægsygdomme. Men hegnet hindrer dog ikke det grænseoverskridende samarbejde imellem landbrugsorganisationer nord og syd for grænsen. Det skal fortsat udbygges, siger gårdejer Torben Bagge Hansen.

Muslingefiskerne er mere uenige. Vestkysten taler endda om krig i Vadehavet. Tyske fiskere menes at nuppe dansk muslingeyngel og føre den til tyske banker.

De mere pessimistiske toner modsiges af ret så glade meldinger, f. eks., at LNJ Limtræ i Bredebro vil udvide, at Norsk Hydro opretter en 30 til 40 nye arbejdspladser i Tønder, at fem nordslesvigske vaskerier slutter sig sammen i et nyt stort slagkraftigt vaskeri, at De danske Sukkerfabrikker lagde grundstenen til verdens første ærteproteinfabrik i Haderslev, at bygningen af en Storebæltsbro nu synes endeligt vedtaget, at DSB indsatte en

Købmænd og benzinforhandlere havde en ligkiste med for at understrege alvoren i deres situation, men der var nu – trods alt – smil på læberne. Flensborg Avis, fot. Jens Høyer.

større færge på Fynshav-Bøjden overfarten, og at Elsam forventer, at en ny blok (nr. 4) på Ensted værket kan stå klar til brug i 1996.

Men disse meldinger ændrer imidlertid ikke den realitet, at den erhvervsmæssige udvikling i Sydslesvig er stagnerende, og at Nordslesvig ikke synes at få sin andel af den ret så stærke udvikling, der i disse år foregår i det jyske område. Måske var det for at drøfte disse problemer, at amtsborgmester Kresten Philipsen og statssekretær Georg Poetsch-Hefter, der er landsregeringens »Europa-beauftragter« mødtes på Amtsgården i maj?

Detailhandelen syd for grænsen havde det derimod overdådigt, i hvert fald til kort før påske, da skatteminister Isi Foighel gjorde det vanskeligt at tage fjernsyn, radioer og hårde hvidevarer med over grænsen.

Meningerne var delte. De handlende i Vojens sagde tak, mens Tønder Handelsstandsforenings formand, Bente Kirchheiner, kaldte indgrebet alt for drastisk. Omtrent samtidig hindrede et byrådsflertal i Leck, indbefattet den danske gruppe, stor-koncernen ALDI i at bygge på byens markedsplads. Og mens Fremskridtspartiets Helge Dohrmann, landsregeringen i

Kiel og Vesttysklands socialdemokrater klagede til EF-myndighederne, og unge og ældre fra Øster Højt indsamlede flere end 4.000 tomme tysk-indkøbte øldåser ved omliggende landeveje, demonstrerede nordslesvigske købmænd og benzinhandlerne ved grænseovergangen imod de ulige konkurrencevilkår. Men dem var der ingen, der hørte på.

Debatten er dog næppe slut endnu, heller ikke fra tysk side, hvor handelen klager over nedadgående omsætning i de berørte brancher. »Der er en skæv udvikling i gang«, sagde handelskamret og vil prøve at lægge et politisk pres på Danmark. Danske handlende vil nok mene, at de gennemførte begrænsninger bør afløses af en egentlig harmonisering af afgifterne i de to lande.

Det danske mindretal

Det forestående landdagsvalg den 13. september præger naturligvis det danske mindretals arbejde i disse måneder. Kandidaterne med topkandidaten, Karl Otto Meyer, i spidsen er længst i gang med de forberedende valgmøder, inden den store aktivitet sætter ind efter sommerferien. Målet er klart: at sikre de 23.000 stemmer, der skønnes at være nødvendige for, at Karl Otto Meyer igen kan sætte sig på sin plads i landdagen.

Ingen kan jo bestride, at Meyer ikke har opnået resultater«, skrev Der Nordschleswiger og fjøede til: »Den, der siden 1983 ialt har hentet 20,5 millioner mark hjem til sit mindretal, han kan stolt træde frem for sine vælgere og bede om en fornyelse af mandatet«.

Der er jo opgaver nok endda«, var den flittige Karl Otto Meyers nøgterne kommentar.

Mindretallet er sig helt bevidst, at der skal mange stemmer til denne gang, hvis mandatet skal sikres. Det hænger sammen med usikkerheden over for, hvordan det

vil gå de to mindre partier, det liberale FDP, der har haft fremgang ved flere delstatsvalg, og De Grønne, der kan melde om ret så forskellige valgresultater. Men Karl Otto Meyer er optimist: »Vi er jo det eneste regionale parti til at varetage Sydslesvigs interesser. Det er en vanskelig opgave at nå de 23.000 stemmer, men de er opnåelige«.

Den sydslesvigske danskhed fik ydermere et optimistisk håndslag fra vejrguderne, der varmende lod solen skinne fra en skyfri himmel i årsmødedagene. Ved optøget gennem Flensborgs gader markerede Karl Otto Meyer klart sin vilje til sejr: Han gik i spidsen bærende en Dannebrogspanne. I sin årsmødetale pegede han på »det ansvar enhver dansksindet sydslesviger har, ikke kun over for sin hjemstav, men også over for den danskhed, han bekender sig til. Og danskhed uden Dannebrog er utænkelig«.

Det var de rette toner, der blev slået an«, skrev Fr. Rudbeck i Jydske Tidende. Vestkysten fremdrog landssekretær Rolf Lehfeldts tale i Dannevirke: »Der hersker en positiv indstilling til os ved parlament og regering. Blot vi ikke glemmer, at denne ikke ville være opnået uden vor egen repræsentation, og uden medlemmernes og forældrenes trofasthed over for vore foreninger og institutioner samt vort parti«.

Ved årsmøderne talte – naturligt nok – mange om det forestående valg, og flere var inde på forholdet mellem politik og det kulturelle arbejde. Herom sagde formanden for Sydslesvigsk Forening, Ernst Vollertsen i Lyrskov: »Ingen gren af det danske arbejde kan give afkald på eller undvære vort mandat i Kiel. Vi kan ikke give afkald på den politiske indsats. Nogle hævder, at der findes en stærk modsætning imellem det politiske og det kulturelle arbejde. Dette må jeg skarpt tilbagevise, for vi har samme mål«.

Sejre, det vil vi, lyser det ud af dette billede, hvor Karl Otto Meyer med Dannebrog går i spidsen for optøget med Marie Meyer ved sin side. Flensborg Avis, fot. Jenne.

Tilsvarende klart udtalte den danske indenrigsminister Knud Enggård sig.

Både Flensborgs overborgmester og bypræsident var – efter en livlig debat – blevet inviteret til at deltage i friluftsmødet i Flensborg. Her talte overborgmester Olaf Cord Dielewicz – sikkert overraskende for mange – på dansk, iøvrigt et ganske godt dansk i betragtning af den korte tid, han har boet i Flensborg. Så det danske sprog er altså ikke umuligt at lære, heller ikke for tyske sydslesvigere!

Efterfølgende kunne Karl Otto Meyer i Flensborg Avis skrive: »Årsmøderne 1987 har vist, at vi har kræfter og evner til at løse vore fælles samfunds problemer. Vort (danske) fællesskab står stærkt og samlet«.

Et årsmøde i harmoni – næsten uden vrede ord, hidtil en sjældenhed«, sluttede Der Nordsleswiger sin leder om årsmøderne.

Knap så godt vejr, men endnu mere afslappende var det at deltage i det alternative årsmøde, Sydslesvig-festivalen, der i år fandt sted i Ladelund. »En sammenkomst, hvor man i ro og mag kan mødes, se gamle venner, få sig en god sludder i et af teltene, lade sig informere om alskens danske aktiviteter«, skrev Flensborg Avis, der dog også beklager, at der ikke kom dobbelt så mange. »Tilbuddet bør gøres større og mere omfattende«, mener bladet og foreslår, at der næste år indføres et slagkraftigt rock-orkester. »Ideen bør ikke dø«.

Det tyske mindretal

Om optimismen er lige så stor hos det tyske mindretal som hos det danske, er det svært at have nogen mening om, men at man også der arbejder på og søger at mobilisere flest mulige kræfter, er sikkert.

Et tiltag var beslutningen om at profilere Slesvigsk Parti stærkere, i første omgang ved at vælge en særlig næstformand i Bund Deutscher Nordschleswiger. Hans opgave skal være at tegne partiet, det politiske. I praksis vil vedkommende komme til at fremstå som mindretallets politiske leder.

Til delegeretmødet i Tinglev havde kredsene opstillet to garvede kommunalpolitikere, Hans Chr. Jepsen fra Almstrup og Christian Kier fra Jejsing. Men på mødet dukkede endnu en kendt kommunalpolitiker, nemlig Dieter Wernich fra

Tønder op. Han karakteriserede opstillingen af de to, som »en falliterklæring for mindretallet«. Wernichs ord – han er konrektor i Tønder – fik en vis tilslutning i forsamlingen, og det lykkedes ham i anden valgrunde at opnå ikke færre end en trediedel af de afgivne stemmer. Men forsamlingen valgte det stabile, den 56-årige Hans Chr. Jepsen. Det er uden tvivl et solidt valg. »Men den ønskede fornyelse og foryngelse udeblev. Dermed være ikke sagt, at Jepsen ikke kan blive en udmærket partiformand. Men han har i hvert fald ét minus, som fremtrædende medlemmer af mindretallet udtrykker det: »Han er født for tidligt«, skrev Jydske Tidende.

For mange har det nok været en skuffelse, at de unge egnede, der er blevet spurgt, har sagt nej. Men det er nok slet ikke så forkert, at mindretallet har valgt en af de trofaste støttepillere til at lægge grundste-

Et flertal havde bestemt, at der ikke måtte bæres transparente i årsmødets optog i Flensborg. Men der findes jo andre veje. Flensborg Avis, fot. J. P. Meyer.

nen til det nye, der (måske?) vil ske. Konrad Adenauer var jo immerhen 69, da han i 1945 påbegyndte sin livsopgave.

Dieter Wernich følte sig iøvrigt forbigået i Der Nordschleswigers forudgående omtale af delegeretmødet og sagde herom: »Iøvrigt kan det fastslås, at mangen en politiker fra Slesvigsk Parti ofte finder bedre gehør i den danske avis (Jydske) end i vores egen. Også dette kan medvirke til splittelsen inden for mindretallet«.

Og det var jo barske ord i maj, men vi havde også den koldeste maj i mands minde.

Men Wernich havde mere i sin rygsæk. I en festtale ved den traditionelle Knivbjergfest, der iøvrigt var nær ved at drukne i regn, benyttede han lejligheden til endnu et opgør med mindretallets nationalsocialistiske ledere fra 1933-45. Han sagde bl.a.: »Det er imidlertid ikke de frivillige

eller de faldne på de tyske fronter, der er de skyldige. Det er alle de andre, der hjemme udbredte de nationalsocialistiske tanker. Det er rystende at se, hvor let mange tog sig den kendsgerning og efter krigen, som en ren selvfølge, igen tog plads i ledelsen af det tyske mindretal«.

Der Nordschleswiger bragte efterfølgende nogle uddrag af Wernichs tale, men medtog bl. a. ikke de kritiske afsnit. Det medførte en skarp polemik imellem Jydske og Der Nordschleswiger. Spørgsmålet er ret så interessant: Er de kritiske afsnit udeladt bevidst eller ej? Og var den fulde gengivelse af talen, der bragtes fem dage senere, planlagt eller besluttet som følge af Jydskes kritik? Jeg vil antage, at det var planlagt at bringe talen i dens fulde ordlyd i den udvidede lørdagsudgave, som Der Nordschleswiger ofte gør.

Knivbjergfesten prægedes iøvrigt af så

dårligt vejr, at deltagerne måtte søge indendørs og således fik god brug for de nys indviede nye lokaler, hvor »man sad tæt, og hvor et nødprogram blev modtaget af begejstrede tilskuere« (Der Nordschleswiger). Men midt i det hele sagde en våd festdeltager: »Jeg tror, at Sct. Peter er dansker«.

I juni holdt »det nye« Slesvigsk Parti generalforsamling på Knivsbjerg. Her valgtes lærer Peter Bieling, Tinglev, til næstformand, og der nedsattes en lang række udvalg, der i de kommende år skal søge at intensivere det politiske arbejde.

Formanden, Hans Chr. Jepsen, opfordrede tyske nordslesvigere til større selvbevidsthed. »Allerede fra barnsben skal vi lære mere selvsikkerhed. Vore børnehaver og skoler har her en vigtig opgave at opfylde. De bør derfor stå i centrum af det politiske arbejde«, erklærede han.

Der Nordschleswiger konstaterede, at det nyorganiserede parti havde fået en dynamisk start, og fortsatte: »Det er de nye udvalgs opgave at pege på nye fremadskuende perspektiver for partiet. På selvtillid og selvbevidsthed kommer det an«.

Mindretallenes situation.

Som det ses af ovenstående, har begge mindretal kredset omkring forholdet imellem det kulturelle og det politiske. Der synes at være bred tilslutning til, at de to dele af mindretallenes arbejde hører nært sammen, og ikke kan skilles. Den nyvalgte formand for Slesvigsk Parti sagde det nok stærkest, da han i sin programtale fastslog, at børnehaver og skoler bør stå i centrum i det politiske arbejde.

Når det tyske mindretal har valgt at udskille det politiske arbejde organisatorisk, skyldes det et ønske om at styrke det politiske, et ønske der i de seneste år ofte har været fremsat af yngre, mere progressive kræfter. Opgaven bliver vanskelig.

Det er svært at se, hvorfra nye stemmer skal komme. Den tyske repræsentation i den kommunale råd er langsomt, men sikkert blevet mindre valg for valg, et folketingsmandat er ude af sigte og vil kun være tænkeligt ved et nært samarbejde med et andet parti.

Et sådant synes det umuligt at finde, efter at Centrumdemokraterne, lidt vel hastigt, i sin tid afbrød samarbejdet. Det gælder ydermere for alle partiets sønderjyske folketingskandidater, at de næppe vil være interesserede i en tysksindet medkandidat inden for partiet. Derimod er alle partier naturligvis interesserede i at få andel i de 5-6.000 stemmer, tyske stemmer, der er ledige ved et folketingsvalg.

Mindretallet må søge trøst i det sekretariat, det for nogle år siden, ved folketingets assistance, fik oprettet i Peder Skramsgade i København. Herfra udfoldes da også stor udadventt aktivitet under den dynamiske leder, chefredaktør Siegfried Matlok. Herfra er der skabt en stor kontaktfælde, ikke alene, som oprindeligt tænkt til ministerier og folketingsmedlemmer, men også til det politiske liv i Slesvig-Holsten.

Det kan blive interessant – i de kommende år – at se, om det vil være muligt for Slesvigsk Parti at tilbageerobre noget af det tabte.

Generalsekretær Peter Iver Johannsen var optimist, da han med et smil på læben sagde: »Jeg tror ikke på, at jeg skal tage afsked med historien – som den sidste tysker«.

Det danske mindretal kan fremvise flere positive udviklinger, men også dér er der fortsat problemer at løse. Foran ligger en stor og krævende opgave: at sikre landdagsmandatet i Kiel. Det skulle ikke være uopnåeligt, men det kræver, at alle danske kræfter mobiliseres, så alle kommer af hus på valgdagen. At fastholde det danske mandat er utroligt vigtigt for det

danske arbejde, der vil få vanskeligere vilkår, hvis den politiske indflydelse, mandatet giver, forsvinder.

Gode ord.

Da Skoleinspektør Walter Johannsen på Hans Meng Skolen i Vesterland gjorde status efter skoleåret, sagde han: »Er det at være dansk i virkeligheden ikke, at man har en mulighed for at udvikle det, man bryder sig om?«

Det kan vi andre godt svare ja til. Den holdning vil være et godt grundlag for ethvert mindretals arbejde.

Netop nu

Så står der juli på kalenderen. Det var regnfuldt og ofte koldt det meste af maj og juni, men nu ser det ud til, at vi får lidt sol og varme. Men koldt var det, så koldt, at både svaneunger og storkeunger døde af kulde og sult, og midt i det hele kom Geodætisk Institut med en melding om, at Sønderjylland synker i havet. Det sker nu ret langsomt, med ca. 2,5 millimeter om året, men alligevel –

Nå, men det er ikke et problem for vor generation, og dog: Et sønderjysk øhav vil jo løse mange grænseproblemer.

(Afsluttet 1. juli).

Bognyt

Håndværk på Gottorp Slot

Otto Kettemann: Handwerk in Schleswig-Holstein. Geschichte und Dokumentation im Schleswig-Holsteinischen Landesmuseum. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1987, 333 sider, ill. Pris 45 DM.

Museernes interesse for at indsamle almindelige, dagligdags genstande for derved at dokumentere folkelivets og almuekulturens udvikling er af ret ny dato. Og det var de nordiske lande, som førte an på dette felt. I Danmark blev »Dansk Folkemuseum« grundlagt i 1885 (i dag Nationalmuseets 3. afdeling i Brede). Eksemplet fra de nordiske lande blev forbillede for et lignende museumsarbejde i det sydlige udland. Også landsmuseet på Gottorp slot hørte til dem, der tog ved lære. I Slesvig begyndte en systematisk indsamling af genstande til belysning af den folkelige kultur ret sent, nemlig i 1953. Til gengæld blev arbejdet under ledelse af museets daværende direktør, Ernst Schlee, og fra 1957 af museumsinspektør Arnold Lühning drevet med så stor energi, at museets samlinger af redskaber fra husholdninger, landbrug, fiskeri, håndværk og tekstilforarbejdning i dag hævder sig fornemt i forhold til tyske og nordiske museer. En stor del af denne såkaldte »Volkskundliche Gerätesammlung« er udstillet i de tidligere staldbygninger umiddelbart øst for slottet.

Samlingen af håndværksredskaber er i dag den største i Vesttyskland, ca. 10.000 genstande fra 40 erhverv dækkende perioden ca. 1850-1930. Denne store samling er nu systematisk registreret og tolket i Otto Kettemanns bog.

Forfatteren giver først en oversigt over håndværkets historie. Der berettes om skiftende regler om laug, læbælter, næringsfrihed, nyere former for håndværkersammenslutninger osv. Derefter følger en almen oversigt over håndværkets forhold i året 1840. 2/3 af bogen er en systematisk redegørelse for museets håndværksredskaber. Hvert erhverv behandles i en almen indføring, og derpå registreres samlingerne omhyggeligt, både genstande, fotos og film. Afsluttende er der betragtninger om problemer i forbindelse med det at præsentere ældre tiders håndværk for publikum i et museum. De må være tankevækkende for museumsfolk.

Bogen dækker kun håndværket i det nuværende land Slesvig-Holsten, tager altså ikke hensyn til Nordslesvig. Der er heller ikke

tilstræbt at give en altomfattende skildring af de enkelte håndværks historie eller håndværkets historie i almindelighed. Skildringen kunne således udvides mange steder, og læsere med specialviden vil kunne pege på en del mangler eller fejl. Dertil kommer en del forstyrrende trykfejl i årstal. Alligevel er der tale om en nyttig håndbog. Her kan man let se, hvad landsmuseet råder over af gamle hånd-

værksredskaber, og man får gode oversigter over emnets generelle og specielle historie. Særlig vigtige er de mange litteraturhenvisninger. De mange, som i disse år enten privat eller i embeds medfør sysler med at indsamle gamle arbejdsredskaber, har fået et godt hjælpemiddel i Otto Kettemanns bog. Den gør et stort materielt kildemateriale tilgængeligt for all slags forskning.

lnh

Børnearbejde

Nils Hansen: Fabrikinder. Zur Kinderarbeit in schleswig-holsteinischen Fabriken im 19. Jahrhundert. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1987, 187 sider, ill. Pris 30 DM.

I vore dage indtager børn og ganske unge mennesker kun en helt marginal plads på arbejdsmarkedet. De bestrider feriejobs og udfører i det daglige mange serviceprægede ydelser – i fabrikker ses de ikke. Tidligere var det anderledes. Erhvervsarbejde fra barnsben blev anset for et godt middel til at opdrage børn, især fattigfolks børn, til nyttige færdigheder og flid, så de senere kunne klare sig selv. En sådan ideologi var som skabt til at tjene den industri, som i det små voksede frem i Slesvig og Holsten i 1800-årene. Desuden var det dengang en simpel nødvendighed, at fattigfolks børn tidligt bidrog til at skaffe det daglige brød.

I tobaksfabrikker, tændstikfabrikker, uldkradsefabrikker og cikoriefabrikker, for at nævne nogle af de vigtigste, var der mange enkle arbejdsprocesser, som børn kunne udføre for billig løn. Indtil o. 1865 fandt fattigfolks børn helt fra 6-års alderen i stigende grad anvendelse her. Først den preussiske lovgivning satte grænser for udnyttelsen af børn i industrien. Fra 1867 måtte børn under 12 år ikke beskæftiges regelmæssigt i fabrikker. Fra 1878 og 1891 blev der forbud mod at beskæftige børn under henholdsvis 12 og 13 år i fabrikker. Herefter måtte ingen skolepligtige arbejde i fabrikker. Disse love satte skel – snart efter så man ikke mere børn under 14 år i fabrikkerne.

Dette spændende og vigtige tema er emnet for Nils Hansens bog. Børnearbejdets historie i hertugdømmerne er ikke før beskrevet samlet. Her sker det nøgternt og sagligt, på et bredt

grundlag af utrykte kilder, og i et klart sprog. Forfatteren beskriver fabriksvæsenets udvikling og lovgivningen om børnearbejde, børnenes plads i de enkelte brancher, arbejdstid, løn, skolegang, sundhedsforhold osv. Det påvises, at det især var hensynet til skolegangen, som banede vej for en begrænsning af børnenes fabriksarbejde – i modstrid med fabriksherrenes og forældrenes ønsker.

Bogen giver et levende indtryk af børnenes plads i den hurtigt voksende tekstilindustri i Neumünster og i Hamborg-Altona-Ottensen, i glashytterne og i andre dynamiske områder. Om Nordslesvig hører man selvfølgelig mindre; de fleste større industrier lå jo sydligt i hertugdømmerne, og de vigtige tobaksfabrikker og teglværker i Nordslesvig omtales ikke meget.

Forfatteren kan næppe beskyldes for at male med den alt for sorte pensel. Dog er hans synsfelt måske lidt snævert. I realiteten var det mindretallet af børn, som i landbrugslandet Slesvig-Holsten fandt arbejde i arbejderfabrikker. Langt flere kom fra ganske små ud at tjene ved landbruget, som hyrdedrenge og lignende. Den slags arbejde blev ikke begrænset af lovgivningen. Og på landet led børnenes skolegang sikkert endnu mere under arbejdet end i byernes fabrikskvarterer. Dette være ikke sagt for at forklejne Nils Hansens bog. Den er værdifuld og banebrydende. Men betretningen om det vigtigste, børnene i landbruget, har vi endnu til gode.

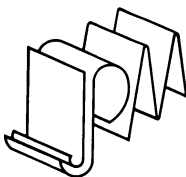
lnh

P.J. SCHMIDT A/S

 KONTORINDRETNING
RÅDHUSCENTRET
TELEFON 04 54 12 26

P.J. SCHMIDT A/S

 BOGHANDEL
VESTERGADE 14
TELEFON 04 54 12 26

**J. P. MØLLER
BOGBINDERI**
CHRISTIANSFELDVEJ 70
DK-6100 HADERSLEV
TELEFON 04 52 13 61

Læs Grænseforeningens blad

GRÆNSEN

Fire numre om året: 20 kr.

Bestilles hos
Grænseforeningen,
Peder Skrams gade 5,
1054 København K.
Tlf. 01 11 30 63

SYDBANK

Nykredit

den nye danske kreditforening
Åstrupvej 13
6100 Haderslev
Tlf. 04 52 70 00

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND*Th. Laursens Bogtrykkeri A/s*

Nørremarksvej 84 . Tønder . Tlf. 04 72 15 50

**Sønderjyllands Lånekasse
Spækassen Sønderjylland**

Storegade 12 . Aabenraa . Tlf. 04 62 15 67, lok. 25
Mandag og tirsdag kl. 9-15; torsdag kl. 9-13

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

**ALM.
BRAND**
AF 1792

**TEGNER AL
FORSIKRING**

Branddirektoratet i:

GRÅSTEN
Ahlefeldvej 10
Tlf. 04 65 17 67

SKÆRBÆK
Tøndervej 12
Tlf. 04 75 22 75

HADERSLEV
Nørregade 23
Tlf. 04 52 07 66

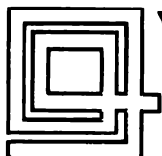
**Grænselandets liv
Grænselandets sang**
møder De i

A/S Sønderjydsk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Selskabs- og udflugtskørsel
Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. 04 52 38 55

YTTESENS EFTF.

Kontorsystemer
AUT. COMPUTER FORHANDLER
Tlf. 04 62 10 09 - Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR-ENTREPRENØR
HADERSLEV

Papirvarer, engangsartikler og affaldssystemer
til institutioner og til industrien

Sækko A/S, Egelund, 6200 Aabenraa, Tlf. 04 - 62 18 18

BRF

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/S · VOJENS

Sparekassen Sydjylland

CIMBRIA Byggemarked

Haderslevvej 2 · 6200 Aabenraa · Tlf.: 04 62 20 00

WINDS BOGTRYKKERI ApS
Telf. 04 52 22 31
Gravene 12 - 6100 Haderslev

Speciale:
Trykning af
sønderjysk litteratur

DANEBOG HØJSKOLE - ALS
4 måneders kurser med start i henholdsvis januar og september.
Korte sommerkurser.

Tlf. (04) 46 41 12
Mogens Hømmingsen

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

IDRÆTSHØJSKOLEN
I SØNDERBORG

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, atletik og svømning.

Sommerkursus for kvinder og mænd 3. maj - 28. juli.

Vinterkursus for kvinder og mænd 3. oktober - 28. marts.

Skoleplan sendes.

Telefon (04) 42 18 48

Hans Jørgen Nielsen

Vi skaffer penge til huse

KD

Kreditforeningen
Danmark

Distrikt Sønderjylland
Storegade 31, 1. Postbox 103
6200 Aabenraa. Tlf. 02 62 53 00

SKIFTER BIL

VOLVO

Konservering Restaurering
af papir, kort, tegninger
MARTIN DEGN PEDERSEN
Gråbrødregade 12
6760 Ribe · Tlf. 05 42 24 38